

SMJERNICE
za suzbijanje homofobije i transfobije
te vršnjačkog nasilja na osnovi spolne
orijentacije i rodnog identiteta u školama

Smjernice za suzbijanje homofobije i transfobije te vršnjačkog nasilja na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta u školama

Tiskanje *Smjernica za suzbijanje homofobije i transfobije te vršnjačkog nasilja na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta u školama* financiraju filia. die frauenstiftung, Hil – Foundation gemeinützige i Global Fund for Women.

Izrada prvog izdanja *Smjernica* rezultat je projekta kojeg je financijski podržala Nacionalna zaklada za razvoj civilnoga društva. Tiskanje prvog izdanja omogućeno je u sklopu projekta *LIBERA – podrška organizacijama u istraživanju i zagovaranju* kojeg su financijski podržali Europska unija i Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske. Za više informacija kontaktirajte udругu LORI, koja je isključivo odgovorna za sadržaj *Smjernica*.

**Smjernice za suzbijanje homofobije i transfobije te vršnjačkog nasilja
na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta u školama**

Izdavač:

Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“
tel.: +385 (0)51 212 186
e-mail: loricure@yahoo.com

Publikaciju uredila:

Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“

Dizajn: Netopir

Lektura: Sandra Antulov

Tisak: ADRIA PRINT j.d.o.o.

Naklada: 1000 kom

ISBN: 978-953-59135-0-4

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Sveučilišne knjižnice Rijeka pod brojem 131002085

Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“
Rijeka, lipanj 2016.

Sadržaj:

UVOD	6
HOMOFOBIIJA, BIFOBIIJA, TRANSFOBIIJA I OBRAZOVNI KONTEKST	
PROBLEMATIKA	9
SUSTAV I PROGRAM OBRAZOVANJA U HRVATSKOJ	11
DIREKTIVE, REZOLUCIJE I PREPORUKE EUROPSKE UNIJE, VIJEĆA EUROPE I UJEDINJENIH NARODA	17
ISTRAŽIVANJA	22
SMJERNICE ZA SUZBIJANJE HOMOFOBIIJE I TRANSFOBIIJE TE VRŠNJAČKOG NASILJA NA OSNOVI SPOLNE ORIJENTACIJE I RODNOG IDENTITETA U ŠKOLAMA	
RAZVIJANJE STRATEGIJA KOJE PREPOZNAJU POSTOJANJE HOMOFOBIIČNOG, BIFOBIIČNOG I TRANSFOBIIČNOG NASILNIČKOG PONAŠANJA	27
SUZBIJANJE I DJELOVANJE U SLUČAJU HOMOFOBIIČNOG, BIFOBIIČNOG I TRANSFOBIIČNOG NASILJA I ZLOSTAVLJANJA	28
PRUŽANJE OBJEKTIVNIH INFORMACIJA I EDUKACIJA UČENIKA/ICA	33
PRUŽANJE PODRŠKE LGBT UČENICIMA/ICAMA	34
IZOBRAZBA ŠKOLSKIH DJELATNIKA/ICA I PROMICANJE POZITIVNE DRUŠTVENE SREDINE	37
RAD S RODITELJIMA	39
RELEVANTNI ZAKONI I POLITIKE	40
LITERATURA I IZVORI:	44
TERMINOLOGIJA	46

Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“ od 2012. godine djeluje na planu suzbijanja homo/bi/transfobije u školama i osiguranja adekvatne podrške za LGBT srednjoškolsku populaciju. Osnovni ciljevi ovog programa jesu smanjiti homofobiju, bifobiju i transfobiju te vršnjačko nasilje i zlostavljanje među mladima na osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i njegova izražavanja te zaštititi ljudska prava srednjoškolske LGBT populacije.

U sklopu programa održana je edukacija stručnih suradnika/ica (i zainteresiranih nastavnika/ica) u pet srednjih škola u Rijeci i dvije srednje škole u Opatiji sa sljedećim ciljevima: upoznati školske djelatnike/ice s problemima s kojima se mlade LGBT osobe susreću u školskom okruženju, informirati ih o problematici vršnjačkog nasilja i zlostavljanja LGBT učenika/ica te identificirati metode suzbijanja ovog nasilja i/ili zlostavljanja. Edukacija je obuhvatila i upoznavanje s adekvatnom i stručnom psihosocijalnom podrškom za LGBT mlade te zajedničku diskusiju o razvoju aktivnosti i programa koji su usmjereni k smanjenju homofobije, bifobije i transfobije u hrvatskim školama. Od 2014. godine ovakvu edukaciju LORI nastavlja provoditi jednom godišnje u vidu seminara, ali je po potrebi održava i za stručne suradnike/ice i zainteresirane nastavnike/ice pojedine škole.

S namjerom pružanja osnovnih smjernica za suzbijanje homo/bi/transfobije u školama izdan je i *Priručnik za nastavnike/ice i stručne suradnike/ice o vršnjačkom nasilju i zlostavljanju nad LGBTIQ učenicima/icama*, a u svrhu prihvaćanja različitosti i pružanja objektivnih informacija o LGBT temama izdana je brošura za mlade *Šalji dalje*.

LORI provodi i predavanja za učenike/ice srednjih škola s ciljem informiranja učenika/ica o tematici spolnih i rodnih manjina te suzbijanja nasilja i zlostavljanja među mladima na osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i njegova izražavanja. Sadržaj predavanja komplementaran je nastavnom planu Zdravstvenog odgoja, i to u modulima „Prevenција nasilničkog ponašanja“ i „Spolno/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje“.

Prvo izdanje *Smjernica za suzbijanje homofobije i transfobije te vršnjačkog nasilja na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta u školama* izdano je 2014., a zbog velikog interesa bilo je potrebno izdati i ovo drugo, dopunjeno izdanje.

Ciljevi *Smjernica* jesu: 1) unaprijediti nacionalne programe i školske politike u svrhu efikasnije zaštite prava djece i mladih na obrazovanje u sigurnom okruženju, 2) pružiti odgojno-obrazovnim djelatnicima/icama i stručnjacima/kinjama u području zaštite djece i mladih djelotvoran alat u suzbijanju diskriminacije i nasilja nad djecom i mladima, 3) razviti efikasnu strategiju koja prepoznaje postojanje homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog zlostavljanja i nasilja te ponuditi mjere njegova suzbijanja u odgojno-obrazovnom sustavu, i 4) potaknuti donošenje potrebnih zakonodavnih i drugih mjera kako bi se osiguralo učinkovito uživanje prava na obrazovanje bez diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

U izradi *Smjernica* korišteni su međunarodni dokumenti i preporuke od posebnog značaja za suzbijanje homofobije i transfobije, izvješća relevantnih državnih tijela u Hrvatskoj, rezultati aktualnih domaćih i međunarodnih istraživanja te primjeri dobre prakse u okviru postojećih školskih politika i programa kojima je svrha razvijati vrijednosti ravnopravnosti i inkluzivnosti u školskom okruženju. Zahvaljujemo projektnom timu LORI na sveobuhvatnoj analizi i izradi *Smjernica* te Martini Horvat i Amiru Hodžiću na izuzetnom doprinosu u području problematike u hrvatskom obrazovanju.

Smjernice su namijenjene odgojno-obrazovnim ustanovama i djelatnicima/icama, donositeljima/icama odluka na području odgoja i obrazovanja, stručnjacima/kinjama s područja zaštite djece i mladih, organizacijama civilnog društva te učenicima i učenicama i njihovim roditeljima

**Homofobija,
bifobija,
transfobija
i obrazovni kontekst**

U Hrvatskoj su u posljednjih desetak godina učinjeni brojni koraci u suzbijanju homofobije, bifobije i transfobije te zaštiti ljudskih prava LGBTIQ osoba, kako na legislativnom području tako i na institucionalnom i društvenom planu. Unatoč tome rasprostranjenost homofobije, bifobije i transfobije te nasilja prema LGBT osobama i dalje predstavlja ključni problem društva. LGBTIQ osobe svakodnevno su žrtve emocionalnog, verbalnog i fizičkog nasilja i žive u strahu da će biti fizički napadnute, povrijeđene, izopćene, izbačene iz kuće ili otpuštene s posla (LORI, 2011.). Lezbijke, gejevi, biseksualne, transrodne i transeksualne osobe često su zlostavljane u privatnom okruženju obiteljskog života, dok mladi predstavljaju posebno ranjivu skupinu budući da su ovisniji o roditeljima i imaju manju podršku izvan obitelji. Prema istraživanju među pripadnicima/icama seksualnih i rodni manjina o prihvaćenosti u vlastitoj obitelji (LORI, 2007.), provedenom na uzorku od 592 ispitanika/ice, u odgovoru na pitanje o tome tko je počinitelj/ica nasilja (u slučaju proživljenog nasilja) drugi po redu, nakon nepoznatog počinitelja/ice, navedeni su roditelji.

Spolna orijentacija i/ili rodni identitet osnova su diskriminacije, društvene stigmatizacije i marginalizacije na brojnim područjima pa tako i u sustavu i institucijama obrazovanja. U hrvatskim školama vidljivi su različiti oblici homofobije, bifobije i transfobije uz zabrinjavajuću prisutnost vršnjačkog nasilja i zlostavljanja na osnovi spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Ovo potvrđuje i nedavno istraživanje o mišljenjima i stavovima prema homoseksualnosti u srednjim školama (Hodžić i Bijelić, 2012.), provedeno u Zagrebu na uzorku od 322 učenika/ica i 117 profesora/ica, koje pokazuje da je gotovo trećina srednjoškolaca/ki počinila verbalno i/ili fizičko nasilje prema osobi zbog njezine navodne homoseksualne orijentacije.

Jedan od ključnih problema zaštita je mladih, posebice srednjoškolske populacije, od nasilja i diskriminacije koje doživljavaju od svojih vršnjaka/kinja. Homo/bi/transfobično nasilničko ponašanje ostavlja neposredne, ali i dugoročne posljedice na psihosocijalno zdravlje mladih ljudi, kao i na njihovu sposobnost da postiču uspjehe u školovanju. U pravilu se učenici/ice ne obraćaju za pomoć nastavnicima/icama i stručnim suradnicima/icama (psiholozi/ginje, pedagozi/ginje i sl.) u školi jer se boje da će i ovdje naići na odbacivanje i osudu. S druge strane školski/e djelatnici/ice nemaju dovoljno informacija niti adekvatnog znanja u području psihosocijalne podrške za LGBT mlade, a često su i sami/e žrtve vlastite homofobije i transfobije.

Nacionalne politike, programi i inicijative u Hrvatskoj prepoznaju važnost zaštite djece i mladih od zlostavljanja, kao i važnost pružanja sigurne okoline te doprinosa poboljšanju njihove emocionalne, fizičke i obrazovne dobrobiti, međutim nedostaju programi, smjernice i regulative koje se izravno odnose na spolnu orijentaciju i/ili rodni identitet te suzbijanje homo/bi/transfobije u školama. Potrebno je pokrenuti mjere za borbu protiv svih oblika homofobičnog nasilničkog ponašanja među srednjoškolskom populacijom. Po uzoru na EU i zapadne zemlje škole bi trebale biti upoznate s problemom vršnjačkog zlostavljanja i nasilja u školama, jednakim mogućnostima za svaku osobu i sl. te razvijati strategije koje će osigurati zaštitu ljudskih prava LGBT mladih.

Potrebno je uvesti školsku edukaciju o LGBTIQ pitanjima te ukloniti postojeće homofobične i transfobične sadržaje iz školskih udžbenika. Obrazovne ustanove trebale bi inzistirati na korištenju afirmativnog jezika na svakodnevnoj razini i reagirati na govor mržnje i diskriminirajuće komentare djelatnika/ica i učenika/ica. U školama je nadalje nužna i edukacija za senzibiliziranje profesionalnog osoblja i učenika/ica o LGBT temama koju će provesti LGBT organizacije, a treba osigurati i raznolike izvore podrške za osobe koje su doživjele nasilje zbog svoje spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta.

Ravnatelji/ice, nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice dužni/e su spriječiti i zaustaviti svaki oblik nasilja u školi te, ako je potrebno, surađivati s policijom i centrom za socijalnu skrb.¹ Važno je da škola osigura postojanje sigurnog mjesta na koje se mogu skloniti oni/e koji/e se osjećaju žrtvama, da vlastitim primjerom (tj. ponašanjem zaposlenika/ica) pruža model nenasilnog i pozitivnog ponašanja i poštovanja učenika/ica te da adekvatno nadgleda mjesta za koja učenici/ice kažu da su potencijalna mjesta napada i zastrašivanja.

Homofobnom nasilju treba pristupiti kao kompleksnom društvenom problemu, koji se može riješiti strateškim pristupom koji uključuje pravovremenu i primjerenu reakciju obrazovnog sustava zajedno sa sustavima pravosuđa i socijalne skrbi. Unutar obrazovnog sustava treba osigurati primjerene preventivne aktivnosti kojima bi se osiguralo informiranje i edukacija učenika/ica, odgojno-obrazovnih djelatnika/ica i roditelja. Potrebno je kreirati jasan protokol za slučajeve nasilja i diskriminacije LGBT učenika/ica, kako bi im se u tim osjetljivim situacijama pružila adekvatna podrška. Škola mora za svakog učenika i učenicu postati sigurno okruženje, koje im, neovisno o njihovim različitostima, omogućuje puni psihosocijalni razvoj i ostvarenje njihova potencijala. U provedbi ovih aktivnosti potrebna je podrška lokalnih vlasti, voljnost škole za vođenje povećane brige o ovom problemu, spremnost školskih djelatnika/ica na usavršavanje znanja i vještina te podrška organizacija civilnog društva.

¹ Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima, Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, Vlada Republike Hrvatske, listopad, 2004.

Pučki pravobranitelj u Izvješću o pojavama diskriminacije za 2010. godinu (u odjeljku 2.1.6. „Spolna orijentacija“) navodi čimbenike koji pridonose diskriminatornom okruženju u Hrvatskoj, među kojima ističe otvorenu homofobiju, izostanak javne osude homofobije, stav da je homoseksualnost privatna stvar te nepostojanje sustavnog (građanskog) odgoja za ljudska prava na svim razinama.

Zaključuje kako, s obzirom na postojeću raširenost predrasuda i diskriminacijskih stavova na osnovi spolne orijentacije, nedostaje sveobuhvatni program edukacije za suzbijanje diskriminacije na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta te naglašava potrebu uvođenja takvih edukativnih sadržaja u školski program.

U izvješću pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2011. godinu potvrđuje se kako upravo učestalo nasilje i zločini iz mržnje prema LGBT osobama jasno ukazuju na prisutnost homofobije u hrvatskom društvu. Navodi se kako nije vidljiv jasan napredak u poboljšanju zaštite prava LGBT osoba na tjelesnu sigurnost i integritet, koje je temeljno ljudsko pravo zajamčeno Ustavom Republike Hrvatske i Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Među preporukama za suzbijanje nasilja i diskriminacije LGBT osoba ističe se potreba kontinuiranog osvještavanja i senzibiliziranja javnosti o pravima LGBT osoba te uvođenje edukativnih sadržaja vezanih za spolnu orijentaciju i rodni identitet u odgojno-obrazovni sustav.

Homofobno nasilje može biti podržano i kroz Vijeće roditelja, kao što je to bio slučaj u jednoj osnovnoj školi prije dvije godine, kada je na sjednici Vijeća roditelja u svom obraćanju roditeljima doktorica pozivala da se ustane protiv spolnog odgoja pritom nazivajući homoseksualne osobe nastranima i bolesnima. Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova zatražila je očitovanje škole te u konačnici upozorila školu kako su ove izjave diskriminatorne i neprihvatljive. Zaključuje kako upravo ovaj slučaj pokazuje koliko u hrvatskom društvu nedostaje edukacija za toleranciju prema osobama istospolne orijentacije.²

Ukazujući na prisutnost homofobije među mladima, pravobraniteljica je 2015. godine zatražila i očitovanje Ministarstva o mjerama koje ono planira poduzeti po pitanju integracije sadržaja vezanih za suzbijanje diskriminacije temeljem spolne orijentacije u osnovnoškolski i srednjoškolski sustav. Ministarstvo je istaklo kako će sadržaji vezani za suzbijanje diskriminacije temeljem spolne orijentacije biti uvršteni u cijeli odgojno-obrazovni sustav, u okviru Cjelovite kurikularne reforme. Pravobraniteljica naglašava da se posebna pozornost treba pridati zastupljenosti anti-diskriminacijskih sadržaja temeljem seksualne orijentacije u odgojno-obrazovnom sustavu. Nadalje, potrebno je promicati jednakost i nediskriminaciju na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta te suzbijati homofobiju u području obrazovanja sukladno Rezoluciji Europskog parlamenta o planu EU protiv homofobije i diskrimi-

2 Izvješće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2014. godinu, Zagreb, ožujak 2015.

nacije na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta (2013/2183(INI)), Rezoluciji Europskog parlamenta o homofobiji u Europi (P6_TA(2006)0018) te Preporuke CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ ministrice Vijeća Europe o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovu spolne orijentacije ili rodnog identiteta.³

U Hrvatskoj edukacija o seksualnosti i spolnoj/rodnoj ravnopravnosti nije dovoljno sustavna. LGBT tematika u školskim programima potpuno je nevidljiva ili se homoseksualnost prikazuje u negativnom kontekstu. Analiza udžbenika društvenih i humanističkih predmeta i Biologije za 7. i 8. razred osnovne škole i 3. i 4. razred srednjih škola te relevantnih predmeta strukovnih škola (Brumen, 2012.) pronašla je diskriminatorne sadržaje u više udžbenika. Homoseksualnost je u udžbenicima uglavnom prikazana negativno, kao nastranost koja je u medicini i psihologiji nedovoljno istražena (u udžbenicima Vjeronauka), ili se spominje samo u vezi sa spolnim bolestima, naročito HIV-om (u udžbenicima Biologije). Osobe s interpolnim karakteristikama uglavnom se ne spominju u udžbenicima Biologije ili se spominju u kontekstu abnormalnosti i socijalne delinkvencije.

U vezi sa sadržajem udžbenika pravobraniteljica za ravnopravnost spolova dala je nadležnom ministarstvu preporuku da se rečenica „Medicina i psihologija pronalaze različite uzroke, do kraja neistražene, takvom ljudskom stanju“ (*5 Kristom u život*, 8. razred osnovne škole, str. 16) ukloni ili preoblikuje tako da čitateljima/icama ne omogućava pogrešne interpretacije (odnosno da je homoseksualnost bolesno stanje). Također je zaključila da udžbenik Vjeronauka za 3. razred srednje škole *Životom darovani* sadržava elemente diskriminacije na temelju spola i stoga nije u skladu s čl. 4. st. 2. Zakona o udžbenicima za osnovnu i srednju školu.⁴

Hrvatsku je čak i Europski odbor za socijalna prava (ECSR) 2009. godine ukorio zbog homofobije u udžbenicima budući da je tada utvrđeno da hrvatski kurikulum, koji ograničeno pokriva seksualnu edukaciju, diskriminira osobe na osnovi spolne orijentacije. U svojoj Odluci od 30. ožujka 2009., objavljenoj u kolovozu iste godine, Odbor je zamijetio kako neke tvrdnje u udžbenicima „stigmatiziraju homoseksualne osobe i utemeljene su na negativnim, iskrivljenim, osuđujućim i degradirajućim stereotipima“⁵ te ustvrdio kako država ima obvezu osigurati obrazovne sadržaje koji ne podupiru stereotipe i predrasude i ne doprinose socijalnoj isključivosti, ukorijenjenoj diskriminaciji i poricanju ljudskog dostojanstva.

Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova u svojem istraživanju „Rodni aspekt u udžbenicima prirode i društva, prirode i biologije za osnovne škole“ iz 2013. ukazuje na primjere diskriminacije na osnovi spolne orijentacije i zaključuje da se odre-

3 Izvješće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2015. godinu, Zagreb, ožujak 2016.

4 Izvješće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2011. godinu (sažetak), Zagreb, ožujak 2012.

5 Odluka Europskog odbora za socijalna prava od 30. ožujka 2009. o pritužbi Međunarodnog centra za pravnu zaštitu ljudskih prava (INTERIGHTS) protiv Hrvatske 45/2007.

đenim tekstovima u udžbenicima pridonosi uvelike rasprostranjenoj društvenoj stigmatizaciji istospolne orijentacije kao nečega neprirodnog i nenormalnog, što je nepoželjno spominjati. Osobe istospolne orijentacije potpuno su nevidljive u sadržajima udžbenika, a spominju se samo jednom u udžbeniku za 8. razred i to u kontekstu bolesti AIDS-a. Nadalje u udžbenicima se prilikom obrađivanja promjena koje se događaju u pubertetu navodi da se kod mladih javlja interes za suprotni spol. Pravobraniteljica upozorava na to da se u ovom primjeru direktno isključuju svi/e oni/e učenici/ice kod kojih se javlja interes za isti spol te da ovakav sadržaj udžbenika samo produbljuje postojeću diskriminaciju.

Iskorake u pristupu temi istospolne orijentacije u odgojno-obrazovnom sustavu nastojalo se potaknuti kroz uvođenje zdravstvenog odgoja i građanskog odgoja i obrazovanja.

Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo uveden je 1999. godine i uglavnom se provodio kroz projekte i izvannastavne aktivnosti, stoga nije svim učenicima/icama osigurao razvoj građanske kompetencije. U školskoj godini 2012./13. eksperimentalno je u 12 škola uveden Kurikulum Građanskog odgoja i obrazovanja, koji uključuje 6 dimenzija (ljudskopravnu, političku, društvenu, (inter)kulturnu, ekološku i gospodarsku) i trebao je razvijati ne samo znanja već i vještine i stavove. Pitanja rodne i seksualne ravnopravnosti nisu zasebna dimenzija građanskog odgoja i obrazovanja, ali su usko vezano uz razvijanje građanskih kompetencija kao što su poštovanje ravnopravnosti i nediskriminacije te je učenje o ljudskim pravima LGBT osoba moguće unutar ljudskopravne i društvene dimenzije. Kurikulum je podrazumijevao međupredmetnu provedbu, ali je za pojedine dobne skupine bio predviđen i zaseban predmet. Krajem školske godine 2013./14. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta odustaje od Kurikuluma Građanskog odgoja i obrazovanja, ne pokazujući interes za rezultatima eksperimentalne provedbe koja je uključila istraživanje stavova učitelja/ica i učenika/ica. Ministarstvo odustaje i od uvođenja zasebnog predmeta, te uvodi program međupredmetne provedbe koji bi se trebao provoditi u svim školama dok dijelu zainteresiranih škola dodatno omogućava izborni predmet ili izvannastavnu aktivnost građanskog odgoja.

Zdravstveni odgoj uveden je u osnovne i srednje škole s početkom školske godine 2012./2013. i izvodio se (međupredmetno i tijekom sata razrednika/ice) sve do odluke Ustavnog suda br. U-II-1118/2013 od 22. svibnja 2013., kojom je zbog proceduralnih propusta⁶ ukinuta „Odluka o uvođenju, praćenju i vrednovanju provedbe Kurikuluma zdravstvenog odgoja u osnovnim i srednjim školama“, koju je Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta donijelo 31. siječnja 2013. (NN 17/13). Ministarstvo je potom objavilo javnu raspravu te ponovno uvelo program. Od ukupno četiri modu-

---

6 Neuključivanje Nacionalnog vijeća za odgoj i obrazovanje, roditeljskih udruga i provođenja javne rasprave u procesu donošenja.

la koje Kurikulum sadržava polemike su se najviše vodile upravo oko modula „Spolna/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje“. U svojem izvješću za 2012. godinu⁷ pravobraniteljica za ravnopravnost spolova posebno apelira da se u obzir uzme činjenica da djecu istospolne orijentacije, koja sudjeluju u svim segmentima društvenog života, pa tako i u odgojno-obrazovnom sustavu, takve izjave direktno vrijeđaju (str. 168).

U vezi s polemikama o Zdravstvenom odgoju pravobraniteljica za djecu ukazala je na to da nitko, uključujući roditelje, ne smije djetetu uskratiti pravo na znanje i informacije koje se tiču očuvanja njegova zdravlja.⁸ Informacije o spolno prenosivim bolestima, načinima prenošenja, odgovornom spolnom ponašanju (uključujući kontracepciju), nenasilju u vezi i neprihvatljivosti homofobije moraju doći do svakog djeteta i to je minimum koji država mora osigurati (str. 132). Nediskriminaciju i neprihvatljivost homofobije smatra jednim od kriterija prihvatljivosti programa (str. 134), a u svojoj Preporuci o 4. modulu Kurikuluma zdravstvenog odgoja, koju je 21. siječnja 2013. uputila Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta i Agenciji za odgoj i obrazovanje, navodi da nitko ne smije biti podvrgnut nasilju zbog svoje spolne orijentacije niti smije zbog nje biti smatran bolesnim. Uz ostalo preporuča žurnu realizaciju programa osposobljavanja učitelja/ica svih modula i sastavljanje popisa psihologa/ginja, pedagoga/ginja, liječnika/ica i drugih stručnjaka/kinja spremnih, motiviranih i kompetentnih za izvođenje nastave 4. modula, koji treba dostaviti školama.

Rezultati istraživanja Pravobraniteljice o ravnopravnosti spolova o provedbi 4. modula Zdravstvenog odgoja u osnovnim i srednjima školama u šk. god. 2014./15.⁹ pokazali su da su teme vezane za spolnu orijentaciju i homoseksualnost najveći izvor neslaganja roditelja i učenika/ica od svih nastavnih sadržaja 4. modula. Roditelji nezadovoljstvo zbog poučavanja o homoseksualnosti izražavaju više od nezadovoljstva zbog nekih drugih potencijalno spornih i osjetljivih tema (poput pornografije, masturbacije, pedofilije ili prostitucije). Pravobraniteljica izvještava da upravo „prikazivanje u negativnom svjetlu i etiketiranje anti-diskriminacijskih sadržaja temeljem spolne orijentacije kao „homoseksualne propagande“, koja se spominjala u kritikama 4. modula, nije slučajnost te ukazuje na postojanje razmjerno negativne društvene klime u Hrvatskoj po tom pitanju“.

Prema Nastavnom planu i programu Zdravstvenog odgoja za srednje škole iz 2013. godine, za pitanja i teme vezane uz spolnu orijentaciju i rodni identitet planirano je 90 minuta u cijelom odgojno-obrazovnom procesu. Tako je predviđeno da se tema „Stigmatizacija i diskriminacija seksualnih manjina“ u sklopu modula „Spolno/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje“ provodi tijekom dva sata razrednika

7 Izvješće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2012., Zagreb, ožujak 2013.

8 Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu 2013, Zagreb, ožujak 2014.

9 Izvješće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2015., Zagreb, ožujak 2016.

u 3. razredu srednje škole. Za ključne pojmove određeni su „diskriminacija“, „stigmatizacija“, „seksualne manjine“, i „uvažavanje različitosti“ i postavljeni su sljedeći očekivani ishodi učenja:

- definirati pojam seksualne orijentacije
- definirati pojam transeksualnosti
- izgraditi vrijednosti prihvaćanja i tolerancije seksualnih različitosti
- prepoznati uzroke negativnog odnosa prema homoseksualnim osobama
- prepoznati različite pristupe homoseksualnosti (religijski, društveni, znanstveni i zakonski)
- prepoznati različite oblike nasilnog ponašanja prema pripadnicima seksualnih manjina
- informirati se o pravnom položaju seksualnih manjina u Hrvatskoj.

Za provedbu Zdravstvenog odgoja u osnovnim i srednjim školama Ministarstvo je krajem kolovoza 2013. godine objavilo tri priručnika za učitelje/ice, nastavnike/ice i stručne suradnike/ice s detaljno razrađenim nastavnim jedinicama. U izvješću za 2013.¹⁰ pravobraniteljica za ravnopravnost spolova ističe i jedan ozbiljan propust u *Priručniku za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi*, u kojem se, u nastavnoj jedinici „Stigmatizacija i diskriminacija seksualnih manjina II.“ spolna orijentacija navodi kao izbor (str. 244). Međunarodne stručne smjernice za seksualnu edukaciju (UNESCO, 2009.) jasno ističu da na spolnu orijentaciju i rodni identitet utječu različiti čimbenici te da spolna orijentacija nije izbor (str. 148).

Izvještaj o vanjskom vrednovanju provedbe zdravstvenog odgoja školske godine: 2012./2013. i 2013./2014. Nacionalnog centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja (2014.) navodi kako se izazovi u provedbi zdravstvenog odgoja odnose uglavnom na organizaciju provedbe (zdravstveni odgoj je zaokupio previše prostora sata razrednika) ili nedovoljne kompetencije pojedinih učitelja/ica za provedbu pojedinih tema (učitelji/ice su se procijenili/e osrednje pripremljenima). Većina ravnatelja/ica smatra kako nema ništa sporno u Kurikulumu, odnosno Nastavnom planu i programu zdravstvenog odgoja za osnovne i srednje škole te da je važno da učenici/ice od najranije dobi „nauče brinuti o svome zdravlju, kao i svim aspektima svojeg bića“ (NCVVO, 77/2014).

Prijedlozi novih kurikuluma izrađeni tijekom cjelovite kurikularne reforme ne spominju eksplicitno istospolnu orijentaciju i LGBTI osobe.

Svakako, prostor za obradu tema vezanih uz LGBTI osobe i ljudska prava pruža se u sklopu kurikuluma Zdravlje, Građanski odgoj i obrazovanje te Osobni i socijalni razvoj. Kurikulum Zdravlje naglašava odgojno-obrazovna očekivanja usmjerena na jednakopravnost i uvažavanje različitosti, Građanski odgoj i obrazovanje naglašava

---

10 Izvješće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2013., Zagreb, ožujak 2014.

zaštitu ljudskih prava a Osobni i socijalni razvoj ističe važnost razvoja komunikacijskih vještina, nenasilnog djelovanja i uvažavanja među ljudima.

Budući u trenutku pisanja ovih Smjernica promjene koje novi kurikulumi donose još nisu usvojene, ostaje za vidjeti kako će u konačnici LGBTI teme biti zastupljene u novim kurikulumima.

U vremenima ispred nas ostaje nam prepoznati važnost sustavnog i kvalitetnog uvođenja i provedbe građanskog odgoja i obrazovanja te zdravstvenog odgoja i obrazovanja. Neke teme vezane uz zaštitu ljudskih prava i demokraciju trebaju postati i zaseban predmet ili obvezni dio suvremenog društvenog obrazovanja koje je u Hrvatskoj značajno zanemareno. Nužno je da obrazovanje uvažava potrebe i promiče jednakopravnost LGBTI mladih u životu škole i školskim kurikulumima. Učinkovito obrazovanje uključuje teme kao što su promicanje nenasilja i dijaloga, učenje o različitostima te uvažavanje različitosti i jednakopravnost, razvijanje društvenih vještina, kritičkog mišljenja i obrazovanja protiv predrasuda te obrazovanja za demokraciju i aktivno građanstvo. Jedino takvo uključivo obrazovanje može dovesti do bolje budućnosti i sigurnijeg društva.

DIREKTIVE, REZOLUCIJE I PREPORUKE EUROPSKE UNIJE, VIJEĆA EUROPE I UJEDINJENIH NARODA

Ukazujući na prisutnost homofobije u zemljama članicama i pozivajući se na načela iz međunarodnog javnog prava Europski je parlament dao jasan znak da neće tolerirati homofobiju unutar svojih granica.

U Rezoluciji o suzbijanju homofobije u Europi iz 2006. godine Europski Parlament „zahtijeva od zemalja članica i Komisije da poboljšaju borbu protiv homofobije kroz edukaciju, kao što su kampanje protiv homofobije u školama, na sveučilištima i u medijima, jednako kao i u administrativnom, sudbenom i zakonskom smislu“.

Vijeće Europe u Rezoluciji 1728(2010) „Diskriminacija na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta“ navodi kako su mlade LGBT osobe prisiljene suočavati se sa široko rasprostranjenim vršnjačkim nasiljem i/ili zlostavljanjem, što na njih ostavlja teške posljedice. Ponekad i sami/e nastavnici/ice nisu od pomoći i ne pružaju potporu, a školski obrazovni program ignorira LGBT pitanja te zapravo generira homofobične i transfobične stavove. Poguban za samo mentalno zdravlje mlade LGBT osobe je i zajednički utjecaj diskriminatornih stavova društva i odbacivanja članova/ica obitelji, na što ukazuje i povećan broj suicida mladih LGBT osoba u odnosu na onaj kod šire mladenačke populacije.

Rezolucija ukazuje na važnost nekritiziranja pretpostavljene ili stvarne spolne orijentacije mladih, naročito kod onih mlađih od 18 godina, i poziva na prepoznavanje štetnih posljedica za dobrobit i osobni rast mladih osoba, do kojih dovodi omalovažavanje nečijeg seksualnog identiteta ili ponižavajuće postupanje po toj osnovi.

U preporuci CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ministrica Vijeća Europe državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije ili rodnog identiteta iz 2010. godine stoji: „Uzimajući u obzir primarno interes djeteta, države članice trebaju poduzeti potrebne zakonodavne i druge mjere usmjerene na obrazovne djelatnike i djelatnice, učenike i učenice, kako bi osigurale učinkovito uživanje prava na obrazovanje bez diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije ili rodnog identiteta; ovo posebice uključuje očuvanje prava djece i mladih na obrazovanje u sigurnom okruženju, bez nasilja, zlostavljanja, socijalne isključenosti ili drugih oblika diskriminirajućeg i ponižavajućeg postupanja povezanog sa seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom.“

Kako bi se u školama promovirala međusobna tolerancija i poštovanje, potrebno je poduzeti mjere na svim razinama, uključujući „pružanje objektivnih informacija o spolnoj orijentaciji i rodnom identitetu u školskim kurikulumima i nastavnim materijalima te pružanje informacija, zaštite i potpore učenicima/icama kako bi im se omogućilo da žive u skladu s vlastitom seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom“.

Države članice se potiču na donošenje i provođenje školskih politika ravnopravnosti i sigurnosti te omogućavanje primjerenih obrazovnih pomagala i izobrazbe za nastavnice/ice, koji će im pomoći u suzbijanju diskriminacije.

Posebno izvješće Vijeća Europe¹ potvrdilo je da je maltretiranje pripadnika/ica LGBT populacije u obrazovnom sustavu stvarnost te da se u školama rijetko daju objektivne informacije o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu. Vladama država članica preporučuje se sljedeće:

- „Promicati poštivanje i uključivanje pripadnika LGBT populacije u školi, te raditi na objektivnim znanjima o pitanjima vezanima uz seksualnu orijentaciju i rodni identitet, kako u školi, tako i u drugim obrazovnim ustanovama.
- Boriti se protiv maltretiranja i uznemiravanja učenika i osoblja koji su LGBT. Škole bi trebale biti sigurne sredine za LGBT učenike i osoblje, a nastavnici bi trebali imati na raspolaganju sredstva kojima mogu učinkovito odgovoriti na maltretiranje i uznemiravanje LGBT učenika.“

Zaštita prava djece i mladih na obrazovanje u sigurnom okruženju (bez nasilja, zlostavljanja, socijalne isključenosti i drugih oblika diskriminacije vezanih uz spolnu orijentaciju i/ili rodni identitet) zadaća je država – tako stoji u Preporuci CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ministrica državama članicama.

Države također trebaju odgovarajućim mjerama osigurati da ravnatelji/ice, nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice znaju uočiti, analizirati i djelotvorno reagirati na svaki oblik ovakve diskriminacije u školama. Učenici/ice koji/e su lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe i žrtve su isključenosti i nasilja ne bi se smjeli/e izdvajati ili izolirati radi zaštite, već bi trebalo utvrditi njihov najbolji interes i voditi se njime, dok mjere za ispravljanje takve situacije treba usmjeriti protiv počinitelja/ica.²

Od država se traži i da promiču aktivnosti koje učenicima/icama osiguravaju pristup informacijama o spolnoj orijentaciji i rodnom identitetu te da podupiru usvajanje kodeksa ponašanja protiv homofobičnih i transfobičnih stavova te svakog drugog diskriminatornog djelovanja. Kako bi povećale informiranost i razumijevanje problematike diskriminacije na osnovi spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta među nastavnicima/icama, učenicima/icama i roditeljima, države trebaju omogućiti i izradu priručnika za nastavno osoblje te promicati organiziranje kampanja i drugih aktivnosti u školama koje su usmjerene na borbu protiv homofobije i transfobije i koje uključuju LGBT udruge i aktiviste/kinje.³

1 Diskriminacija na osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Europi, 2011.

2 Memorandum s objašnjenjima [CM(2010)4add3finalE] Preporuke CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ministrica državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, Upravni odbor za ljudska prava (CDDH) Vijeća Europe, 31. ožujka 2010.

3 Isto.

Odbor za prava djeteta UN-a potvrđuje da spolna orijentacija predstavlja zabranjenu osnovu diskriminacije i da mnoge mlade lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe nemaju pristup odgovarajućim informacijama, podršci i neophodnoj zaštiti kako bi im se omogućilo da žive svoju spolnu orijentaciju te ističe potrebu promicanja ljudskih prava adolescenata/ica.⁴ Povijesnom rezolucijom UN-a smatra se Rezolucija o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu iz 2011. godine, kojom je UN-ovo Vijeće za ljudska prava izglasalo nužnost postojanja jednakih prava za sve bez obzira na spolnu orijentaciju i rodni identitet te zatražilo istraživanje diskriminatorskih zakona i nasilja protiv pojedinaca/ki zbog njihove spolne orijentacije.

Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA) izradila je 2010. izvješće o položaju LGBT osoba u Europskoj uniji. U izvješću *Homophobia, transphobia and discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in the EU Member States*⁵ zaključuje se da se u nekim zemljama članicama EU-a, zahvaljujući zakonima i društvenoj praksi, popravlja položaj LGBT osoba, dok se u drugima prava LGBT osoba zanemaruju i ograničavaju. Kada je riječ o informiranju tinejdžera/ica o LGBT pitanjima, pozitivan primjer stiže iz Njemačke, gdje se u školama provodi program „Škole bez homofobije“, i iz Francuske, u kojoj je problem homofobije ugrađen u obrazovni program. Nizozemska je 2008. usvojila trogodišnju nacionalnu strategiju borbe protiv homofobije, a jedna je od mjera i prikazivanje istospolnih parova u školskim udžbenicima. Slične inicijative imaju Velika Britanija, Estonija i Španjolska.

Dana 25. listopada 2012. Europski parlament usvojio je direktivu⁶ koja priznaje postojanje potreba uspostavljanja mjera specifične zaštite žrtava zločina koji su počinjeni zbog predrasuda ili diskriminirajućih stavova prema osobnim karakteristikama žrtava i koja osigurava zaštitu i pomoć žrtvama zločina na temelju spola, rodnog identiteta ili izražavanja i spolne orijentacije. Važnost je te direktive u tome što će njome biti obuhvaćene sve trans i rodno nenormativne osobe. To je prvi put da pravni akti EU-a spominju rodno izražavanje, koje uključuje i odijevanje, govor i ponašanje. Zemlje članice EU-a imat će tri godine da u potpunosti provedu ovu direktivu, dok će ILGA-Europe pratiti proces provedbe.

Europski parlament donio je 2012. godine i dvije rezolucije, Rezoluciju o borbi protiv homofobije u Europi i Rezoluciju o stanju temeljnih prava u Europskoj uniji, u kojima se oštro osuđuje diskriminacija na osnovi spolne orijentacije i rodnog identite-

---

4 Zaključne primjedbe Odbora za prava djeteta: Velika Britanija i Sjeverna Irska, CRC/C/15/Add.188, 9. listopada 2002.

5 „Homofobija, transfobija i diskriminacija na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta u zemljama članicama EU-a“. Djelomično dostupno i na hrvatskom.

6 Direktiva 2012/29/EU Europskog Parlamenta i Vijeća od 25. listopada 2012. o uspostavi minimalnih standarda u području prava, pomoći i zaštite za žrtve kaznenih djela, koja zamjenjuje Okvirnu odluku Vijeća 2001/220/JHA.

ta, a od država članica traži se da lezbijkama, gejevima, biseksualnim i transrodnim osobama osiguraju zaštitu u slučaju homofobičnog govora i nasilja. Države članice pozivaju se na snažnije djelovanje protiv homofobije, diskriminacije i nasilja na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta, kao i na zaštitu slobode izražavanja i okupljanja posebno u vezi s povorkama ponosa. Države članice bi također trebale istospolnim parovima osigurati poštovanje, dostojanstvo i zaštitu u jednakoj mjeri kao što to ima ostatak društva.

Rezolucija Europskog Parlamenta od 4. veljače 2014. godine o planu EU-a protiv homofobije i diskriminacije na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta (tzv. Izvješće Lunacek) oštro osuđuje svaku diskriminaciju na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta te izražava iznimno žaljenje što se temeljna prava lezbijki te homoseksualnih, biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba (LGBTI) u Europskoj uniji i dalje ne podržavaju u potpunosti.

Europski parlament pozvao je Komisiju da „iskoristi svoju nadležnost u najvećoj mogućoj mjeri, uključujući olakšavanje razmjene dobrih praksi među državama članicama“ te da pripremi smjernice za provođenje direktiva o pravima građana/ki EU-a i članova/ica njihovih obitelji na slobodno kretanje i nastanjanje na teritoriju članica EU-a „tako da se poštuju svi oblici obitelji zakonski priznati nacionalnim zakonima zemalja članica“. Države članice pozvane su da „ispune svoje obveze u skladu sa zakonodavstvom EU-a i preporukom Vijeća Europe o mjerama za suzbijanje diskriminacije na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta“.

U posljednje dvije godine međunarodne organizacije u sve većoj mjeri prepoznaju i adresiraju problem diskriminacije i nasilja na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u školskom okruženju. Potreba za razvijanjem i provođenjem zakona, politika i obrazovnih programa usmjerenih na suzbijanje homofobije i transfobije u školama istaknuta je kroz desetak različitih dokumenata.

Na razini Europe to se odnosi na usvojene Rezolucije Europskog parlamenta o stanju temeljnih ljudskih prava u EU⁷; o osnaživanju djevojaka kroz obrazovanje⁸; te o ulozi interkulturalnog dijaloga, kulturne različitosti i obrazovanja u promociji temeljnih EU vrijednosti⁹; kao i na Rezoluciju Vijeća Europe od 29. siječnja 2016. o pristupu školi i obrazovanju za svu djecu, 2097(2016). Također, izvješće Agencije Europske unije za temeljna prava „Professionally speaking: challenges to achieving equality for LGBT people“, objavljeno u ožujku 2016. godine, pokazuje da u školama postoji

7 Rezolucija Europskog parlamenta od 8. rujna 2015. o stanju temeljnih ljudskih prava u Europskoj uniji (2013.-2014.), P8_TA(2015)0286.

8 Rezolucija Europskog parlamenta od 9. rujna 2015. o osnaživanju djevojaka kroz obrazovanje, P8_TA(2015)0312.

9 Rezolucija Europskog parlamenta od 19. siječnja 2016. o ulozi interkulturalnog dijaloga, kulturne različitosti i obrazovanja u promociji temeljnih EU vrijednosti, P8_TA-PROV(2016)0005.

manjak objektivnih informacija o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, te da stručnjaci i stručnjakinje u obrazovanju nisu dovoljno osviješteni/e i upoznati/e s potrebama mladih LGBTI osoba, što često dovodi do negativnih stavova i obrazaca ponašanja. Izvješće preporučuje da države članice trebaju zajedno s obrazovnim institucijama i školama razvijati usmjerene kampanje kako bi škole postale sigurnija okruženja za LGBTI osobe.

Na problem homofobičnog i transfobičnog nasilja u obrazovnim institucijama ukazuju i Ujedinjeni narodi kroz nekoliko dokumenata.

Izvješće Visokog povjerenika Ujedinjenih naroda za ljudska prava o diskriminaciji i nasilju nad pojedincima zbog njihove spolne orijentacije ili rodnog identiteta (A/HRC/29/23) od 04. svibnja 2015. prepoznaje da mnoge mlade LGBTI osobe unutar školskog okruženja doživljavaju diskriminaciju, zlostavljanje i nasilje, a što može dovesti do napuštanja školovanja, te može prouzročiti osjećaje izoliranosti, depresije, a u nekim slučajevima i samoubojstvo. Izvješće navodi da ograničavajuće informacije, stereotipi i predrasude prisutne u obrazovnim sadržajima o seksualnosti mogu doprinijeti nasilju i izložiti mlade LGBTI osobe zdravstvenim rizicima. U izvješću se pozivaju države na suzbijanje diskriminacije donošenjem nacionalnih anti-diskriminacijskih standarda u obrazovanju, razvijanjem programa protiv zlostavljanja, uspostavljanjem sustava pomoći i podrške LGBTI mladima, te omogućavanjem sveobuhvatnog seksualnog obrazovanja.

Od iznimnog značaja je i jedinstven, globalno UNESCO-vo izvješće o homofobičnom i transfobičnom nasilju u školama i odgovorima obrazovnog sektora objavljen u svibnju 2016. godine¹⁰, te odgovarajući Poziv na djelovanje upućen od ministara/ministrica obrazovanja¹¹, prvi takve vrste na ovoj razini političkog odlučivanja. Izvješće donosi pregled podataka na svjetskoj razini o nasilju na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u školama, opisuje negativne utjecaje diskriminacije i zlostavljanja na LGBTI učenike/ice, te predstavlja dobre prakse obrazovnog sustava u suzbijanju homofobije i transfobije.

UNESCO preporuča sveobuhvatni pristup ovom problemu, uključujući razvijanje relevantnih nacionalnih i školskih politika, kurikuluma i obrazovnih materijala, osiguravanje treninga i podrške nastavnim djelatnicima/icama i podrške za mlade LGBTI osobe, kao i provođenje edukacijskih i informativnih kampanja u suradnji sa civilnim društvom i širom školskom zajednicom.

10 Out in the Open: Education sector responses to violence based on sexual orientation and gender identity/ expression. Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO), 2016.

11 Call for Action by Ministers: Inclusive and equitable education for all learners in an environment free from discrimination and violence, svibanj 2016.

Predrasude i isključivost prema LGBT osobama potvrđuju rezultati istraživanja političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola u Hrvatskoj (N=1146) koje su proveli GOOD inicijativa, GONG i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu (Bagić i Gvozdanić, 2015.) kao i rezultati prethodnog istraživanja (N=999) u organizaciji GONG-a i Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu (Bagić, 2011.).

Rezultati pokazuju zabrinjavajuću rasprostranjenost isključivih stavova učenika/ica srednjih škola prema homoseksualnim osobama: oko polovica učenika/ica homoseksualnost smatra nekom vrstom poremećaja ili bolesti te smatraju da bi homoseksualnim osobama trebalo zabraniti javne istupe jer na taj način loše utječu na mlade, još više njih podržava diskriminaciju gejeva i lezbijki te smatra da homoseksualne osobe u javnosti ne bi trebale isticati svoju seksualnu orijentaciju, a nešto više od četvrtine ih smatra da homoseksualnim osobama treba zabraniti rad na poslovima s djecom.

Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova izvještava¹ da su u emisiji „Ni da ni ne“ emitiranoj 19.06. 2015. na 2. programu HTV-a na temu „Homofobija u školama“ prikazani rezultati ankete provedene u jednoj srednjoj školi u Vinkovcima, na uzorku od 70 učenika/ica prvih razreda, koji pokazuju da 37% učenika/ica smatra da homoseksualna orijentacija pojedinca/ke štetno djeluje na društvo kao cjelinu i da 35% učenika/ica smatra da homoseksualne osobe ne trebaju imati jednaka prava kao i heteroseksualne. Na pitanje bi li podržali osobu istospolne orijentacije u svojim nastojanjima (ukoliko bi u razredu ili u školi postojala osoba istospolne orijentacije), negativno je odgovorilo 45% učenika/ica. U emisiji su se od strane učenika/ica mogli čuti ekstremno homofobni stavovi poput: „To je nešto što je izopačeno, neprirodno, i ne prolazi jednostavno kod nas u našoj državi jer je naša država drugačija po tom pitanju“; „Ljudi imaju izbor, ako žele biti homoseksualci imaju države u kojima je to dopušteno pa uvijek mogu otići negdje gdje je to dopušteno(...) ako im smeta to što doživljavaju od drugih ljudi pritisak onda mislim da trebaju otići“; „Više će mlađe osobe odbacivati takve ljude nego starije zato što su ljudi koji su više naše godište, tj. naša generacija, a više smatraju da to nije normalno, a stariji više prihvaćaju“.

Rezultati istraživanja o mišljenjima i percepciji homoseksualnosti među hrvatskim tinejdžerima/icama (Hodžić i Bijelić, 2012.), provedenog na 322 učenika/ice i 117 nastavnika/ica devet zagrebačkih srednjih škola u periodu od listopada 2011. do siječnja 2012. godine, pokazali su kako su nastavnici/ice, većinom profesorice, mnogo tolerantniji/e prema LGBTIQ zajednici i njihovim zahtjevima za ravnopravnost od

1 Izvješće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2015., Zagreb, ožujak 2016.

učenika/ica. Rezultati pokazuju da su prema LGBT osobama, kada su u pitanju sami srednjoškolci/ke, tolerantnije djevojke, osobe koje ne prakticiraju vjerske obrede, koje pohađaju gimnaziju (istraživanje je provedeno u dvije gimnazije te nekoliko strukovnih i obrtničkih škola) i koje imaju veće znanje o LGBT pojmovima ili poznaju LGBT osobu. Iako je pozitivno što većina (68,1%) ispitanih učenika/ica smatra da se prema pripadnicima/icama seksualnih i rodni manjina treba odnositi kao prema bilo kojoj drugoj osobi te što više od polovine učenika/ica navodi da LGBT osobe trebaju imati ista prava kao i svi, trećini učenika/ica neprihvatljivo je imati gej osobe kao prijatelje. Pravo na poštovanje i slobodu određivanja rodnog identiteta i izražavanja ne odobrava čak 78% učenika/ica, dok oko 60% profesora/ica ima negativni stav prema vidljivosti i javnosti neheteronormativnih rodni i seksualnih identiteta/izražavanja.

Gotovo trećina učenika/ica počinila je verbalno i/ili fizičko nasilje prema osobi zbog njezine navodne homoseksualne orijentacije, a 17% profesora/ica tvrdi da se u svojim školama susrelo s takvim slučajevima maltretiranja i nasilja. Prisutni su određeni stereotipi i predrasude o homoseksualnosti, pa se tako oko trećine učenika/ica slaže da „gejevi i lezbijke nisu sposobni za odgoj djece“, da su „gejevi ženskasti, a lezbijke muškobanjaste“ i sl., dok se petina ispitanika/ica slaže s ekstremnim homofobičnim stavom da bi gejeve i lezbijke „trebalo izolirati na pustom otoku“. Također velika većina ispitanih adolescenata/ica (81%) izjavljuje da kroz školski program ne dobiva nikakve informacije o homoseksualnosti, što potvrđuju i profesori/ice, koji/e navode televiziju kao najčešći izvor informacija o homoseksualnosti, a potom časopise, knjige i internet. Nešto više od polovine profesora/ica slaže se da je potrebno uključiti takve teme u nastavne sadržaje.

Istraživanje o stavovima, poznavanju problematike i obrascima ponašanja mladića (CARE i ICRW, 2009.) uključivalo je i pitanja o homofobičnom i transfobičnom nasilju te o stavovima prema seksualnim identitetima i rodnom izražavanju. 83% ispitanih mladića smatra da nikada ne bi imali prijatelja koji je homoseksualac, a njih čak 95% slaže se s izjavom „Gadi mi se kada vidim muškarca koji se ponaša kao žena“.

Rezultati pokazuju da je od ukupnog uzorka od 618 mladića iz dvije zagrebačke srednje škole njih 39% izjavilo da je u posljednja tri mjeseca sudjelovalo u verbalnom nasilju ili prijetnjama nekome za koga su mislili da je „homoseksualac ili previše feminiziran“, a 19% je sudjelovalo u „udaranju ili prebijanju“ takve osobe.

Istraživanje „Procjena potreba seksualnih i rodni manjina u Hrvatskoj“, koje je 2007. provela Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“ i u kojem su sudjelovale 592 LGBTIQ osobe (LORI, 2007.a), donosi podatak da je 9,8% sudionika/ica istraživanja bilo izloženo nasilju svojih školskih kolega/ica (školski/e kolege/ice na 3. su mjestu kao počinitelji/ice nasilja prema LGBT osobama). Također je svaka treća osoba koja je sudjelovala u istraživanju (29,3%) bila diskriminirana u školi ili na fakultetu.

Na potrebu edukacije u sustavu školovanja, koja bi pružala informacije vezane za ovu temu, upućuje i podatak da osobe koje su sudjelovale u istraživanju uglavnom navode kako nisu imale pristup pozitivnim informacijama i reakcijama o homoseksualnosti, rodnim i spolnim identitetima u školi ili na fakultetu (48,5%).

Prema istraživanju koje je 2007. godine provela nezavisna agencija Puls na uzorku od 800 osoba, 49% ispitanih smatra kako bi homoseksualnim osobama trebalo biti zabranjeno raditi u javnom sektoru, odnosno državnim službama i zdravstvu, dok je 67% ispitanika/ica izjavilo kako LGBTIQ osobama treba zabraniti pristup djeci, a posebice rad s djecom u svojstvu odgojitelja/ica u školama. U istom istraživanju samo 28% ispitanika/ica nije izrazilo negativne stavove spram pripadnica i pripadnika seksualnih i rodnih manjina.

Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA) 2012. je godine provela istraživanje u zemljama EU-a i Hrvatskoj na uzorku od 90 tisuća punoljetnih LGBT građana/ki.

Gotovo svaka druga osoba osjetila se diskriminiranom ili zlostavljanom zbog svoje spolne orijentacije, a tijekom školovanja do 18. godine života dvije trećine LGBT ispitanika/ica skrivalo je svoju orijentaciju u školi, dok ih je najmanje 60% u školi doživjelo negativne komentare ili ponašanje zbog svoje orijentacije. Više od 80% svih ispitanika/ica u svakoj LGBT skupini te u svakoj državi svjedočilo je negativnim komentarima ili ponašanju jer je okolina nekog/neku od školskih prijatelja/ica smatrala LGBT osobom.

Prema istraživanju o stavovima građana i građanki Hrvatske prema članovima/icama obitelji za koje bi saznali/e da su homoseksualne, biseksualne, transrodne ili transeksualne osobe, koje je proveo Puls 2007. godine na uzorku od 600 ispitanika/ica, 70% ispitanih smatra da bi u slučaju da im je dijete homoseksualne ili biseksualne orijentacije pokušalo djetetu objasniti kako to nije prirodno. Njih 59% smatra kako je vrlo vjerojatno da bi bili iskreno razočarani kada bi njihovo dijete bilo homoseksualne ili biseksualne orijentacije, a nešto više od polovine ispitanika/ica smatra kako njihovo dijete, ukoliko bi bilo homo/biseksualne orijentacije, ne bi trebalo imati ista prava kao i oni/e sami/e te ostali/e članovi/ice društva.

Rezultati do sada najvećeg terenskog istraživanja o zločinu iz mržnje i nasilju protiv LGBTIQ osoba (N=690), koje su tijekom 2013. godine provele udruge Zagreb Pride, LORI i Queer Sport Split na području Zagreba, Rijeke, Splita, Osijeka, Istre i ostatka Hrvatske (Zagreb Pride, 2013.), donosi podatak da je diskriminaciju u školi ili fakultetu doživjelo 21,7% ispitanih osoba. Kao počinitelje/ice nasilja, 9% ispitanika/ica navodi nastavnike/ice, profesore/ice te poslodavce/ke.

**Smjernice za
suzbijanje
homofobije i
transfobije te
vršnjačkog nasilja
na osnovi spolne
orijentacije i rodnog
identiteta u školama**

Homo/bi/transfobično nasilje prisutno je u svakoj školi i niti jedna škola nije imuna na ovaj problem. U školama postoji svjesnost o problemu vršnjačkog nasilja i zlostavljanja, međutim u vrlo je maloj mjeri prisutno znanje o oblicima manifestiranja homofobije, bifobije i transfobije te nasilju i/ili zlostavljanju na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta među učenicima/icama.

Namjera je ovih Smjernica ukazati na nužnost suočavanja s ovim društvenim problemom i potaknuti njegovo učinkovito rješavanje s ciljem da se svakoj mladoj osobi osigura pravo na zaštitu od bilo kojeg oblika zlostavljanja ili nasilja.

Cilj Smjernica prevencija je homo/bi/transfobije i vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja na osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i njegova izražavanja, koja, da bi bila učinkovita, zahtijeva sveobuhvatnu suradnju i aktivnosti svih koji su, izravno ili neizravno, uključeni u rad s mladima. Smjernicama se mogu koristiti odgojno-obrazovne institucije i ustanove, organizacije koje okupljaju mlade, nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice u školama te sve stručne osobe u odgojno-obrazovnom sustavu. Sa Smjernicama trebaju biti upoznate i javne institucije na lokalnom i nacionalnom nivou koje se bave zaštitom i promicanjem ljudskih prava u Hrvatskoj, posebice Ured za ljudska prava Vlade Republike Hrvatske, saborski odbori koji se bave područjem ljudskih prava, Ured pravobraniteljice za ravnopravnost spolova, Ured pravobraniteljice za djecu i Ured pučkog pravobranitelja. Smjernice su namijenjene i organizacijama civilnog društva koje se bave zaštitom i promicanjem ljudskih prava, posebice prava LGBT osoba, kao korisno sredstvo u daljnjem javnom zagovaranju i zaštiti ljudskih prava.

Homofobija/bifobija odnosi se na iracionalan strah, mržnju, predrasude ili diskriminaciju osoba homoseksualne i biseksualne orijentacije (ili prema heteroseksualnim kada su percipirane drugačije). Jedna od osnovnih postavki homo/bifobije jest da su homoseksualnost i biseksualnost inferiorne, neprirodne i marginalne.

Transfobija proistječe iz neprihvatanja i negiranja prava pojedinca/ke na osobnu koncepciju rodnog/spolnog identiteta i izražavanja. To je strah, mržnja, gađenje i diskriminirajući odnos prema osobama za čije se stvarno ili percipirano rodno izražavanje smatra da nije u skladu s njihovim biološkim spolom. Odnosi se i na predrasude i diskriminirajući odnos prema osobama koje narušavaju i prekoračuju uske društvene spolne/rodne uloge, pravila i stereotipe.

Zločin iz mržnje kazneno je djelo počinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjeroispovijesti, nacionalnog ili etničkog podrijetla, invaliditeta, spola, spolnog opredjeljenja ili rodnog identiteta druge osobe (Kazneni zakon, NN 125/11, 144/12). Specifičnost zločina iz mržnje jest u tome što ovo nasilje ima širi, društveni kontekst:

kroz nasilje nad jednom osobom šalje se jasna poruka cijeloj grupi ili zajednici („Ovo će se dogoditi svima koji/e pripadaju ovoj grupi“) i želi se dati do znanja da su ovi/e pojedinci/ke neprihvaćeni/e i nesigurni/e u društvu.

RAZVIJANJE STRATEGIJA KOJE PREPOZNAJU POSTOJANJE HOMOFABIČNOG, BIFABIČNOG I TRANSFABIČNOG NASILNIČKOG PONAŠANJA

Strategija škole za suzbijanje vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja treba se odnositi i na ono počinjeno na osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i njegova izražavanja i treba uključivati i reagiranje na govor mržnje i korištenje pogrđnih izraza za mlade LGBT osobe. Obuhvaća nekoliko koraka:

- a) **Priznavanje i prepoznavanje problema nasilničkog ponašanja.** Najvažniji je korak priznavanje da se sve vrste nasilničkog ponašanja odvijaju u školi, čak i kada neki oblici nasilničkog ponašanja nisu odmah vidljivi.
- b) **Razvijanje strategije koja prepoznaje postojanje diskriminacije na osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i njegova izražavanja** (u daljnjem tekstu također SO i RI). Škole bi u skladu s nacionalnim zakonima trebale imati jasnu i vidljivu politiku suzbijanja diskriminacije na osnovi SO i RI te razviti strategiju njezina prepoznavanja i postupanja u slučaju njezina počinjenja.
- c) **Razvijanje strategije koja prepoznaje postojanje homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog zlostavljanja i nasilničkog ponašanja.** Potrebno je osigurati da strategija škole za suzbijanje vršnjačkog nasilja obuhvaća i ono počinjeno na osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i njegova izražavanja. Za razvijanje efikasnog programa prevencije nužno je **definirati homofobično, bifobično i transfobično nasilje i uvrstiti ga u neprihvatljive oblike ponašanja.** Ovo uključuje i reagiranje na govor mržnje i korištenje pogrđnih izraza za LGBT učenike/ice. U školama koje su usvojile mjere i programe za suzbijanje vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja koji uključuju i spolnu orijentaciju, rodni identitet i njegovo izražavanje dokazana je manja učestalost napada na LGBT učenike/ice u odnosu na škole koje nemaju takve strategije.

Razvijanje strategije uključuje provođenje istraživanja u školama, razvijanje edukativnih programa (za nastavnike/ice i učenike/ice), izradu pravilnika i protokola (koji kao osnovu diskriminacije uključuju vršnjačko nasilje i/ili zlostavljanje na osnovi SO i RI), suradnju s organizacijama i institucijama koje rade na području zaštite ljudskih prava i suzbijanja vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja, monitoring diskriminatornog i nasilničkog ponašanja i dr.

SUZBIJANJE I DJELOVANJE U SLUČAJU HOMOFOBIČNOG, BIFOBIČNOG I TRANSFOBIČNOG NASILJA I ZLOSTAVLJANJA

Jedan od ključnih problema zaštita je mladih, posebice LGBT srednjoškolske populacije, od nasilja i diskriminacije koje doživljavaju od svojih vršnjaka/kinja. Ova populacija posebno je ranjiva budući da u većini slučajeva nema podršku u svojim obiteljima, a pokazalo se da su sami roditelji na drugom mjestu kao počinitelji/ice nasilja (LORI, 2007.b).

Homofobično vršnjačko nasilje i/ili zlostavljanje (*bullying*) nasilničko je ponašanje i/ili govor koji uzrokuju da se dijete ili mlada osoba osjeća nepoželjno ili marginalizirano zbog pretpostavljene ili stvarne spolne orijentacije.

Tijekom posljednjih godina zabrinjavajući je porast homofobije i transfobije u hrvatskim školama. Homofobično, bifobično i transfobično nasilničko ponašanje ostavlja neposredne, ali i dugoročne posljedice na psihosocijalno zdravlje mladih ljudi, kao i na njihovu sposobnost da postizu uspjehe u školovanju.

Svako dijete u svakoj školi ima pravo na učenje bez straha od nasilničkog ponašanja, bez obzira o kojoj se vrsti nasilničkog ponašanja radi ili koji je razlog njegova pojavljivanja. Sve osobe uključene u djetetovo obrazovanje trebaju zajedno raditi na osiguravanju takvog okruženja. Škole trebaju biti proaktivne u rješavanju svih oblika vršnjačkog nasilja, uključujući i ono homofobično, bifobično i transfobično, a nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice škole trebaju poduzimati mjere kojima će se sprečavati nasilničko ponašanje učenika/ica, ali i znati pravovaljano reagirati kada se takvi incidenti dogode.

Škole imaju važnu ulogu u stvaranju društva u kojem će osobe jedne druge tretirati s poštovanjem. Prevencija i odgovor na homofobično, bifobično i transfobično nasilje trebaju biti dio postojećih strategija za suzbijanje vršnjačkog nasilja u školi.

Tko može biti žrtva homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja?

1. Mlade lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe,
2. Mlade osobe koje drugi percipiraju kao lezbijke, gejeve, biseksualne ili transrodne osobe,
3. Mlade osobe koje se razlikuju, odskaču u ponašanju ili izgledu od svojih vršnjaka/kinja,
4. Mlade osobe koje imaju prijatelja/icu ili člana/icu obitelji koji/a je lezbijka, gej, biseksualna ili transrodna osoba.

A) PREVENCIJA

Ravnatelj/ice, nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice mogu poduzeti niz koraka u sprečavanju homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog nasilničkog ponašanja. U samom fokusu rada škola trebala bi biti prevencija jer poduzimanje inicijative da se nasilje spriječi olakšava kasnije djelovanje kada se ono stvarno dogodi. Preventivne aktivnosti također doprinose stvaranju stava i atmosfere među učenicima/icama da je nasilničko ponašanje potpuno neprihvatljivo i da se neće tolerirati.

Pokušajem da se spriječi homofobično, bifobično i transfobično nasilje u školi podržavaju se i provode ciljevi i smjernice vezani za vršnjačko nasilje koji se navode u školskom etičkom kodeksu, kućnom redu i drugim pravilnicima škole.

Prevencija takvog nasilja uključuje nekoliko koraka:

1. **Povećati informiranost** i osviještenost učenika/ica o tome što je homofobično, bifobično i transfobično nasilničko ponašanje te na koji će način škola sankcionirati takvo nasilje. Škole bi nadalje **u samim školskim programima** trebale pronaći i **koristiti one sadržaje** koji će im omogućiti da učenicima/icama usade poštovanje prema drugima.
2. **Izraditi i distribuirati pisane materijale** namijenjene učenicima/icama, roditeljima, nastavnicima/icama i stručnim suradnicima/icama škole o tome što je homofobično, bifobično i transfobično nasilje, o njegovu sprečavanju i razvijanju međusobnog uvažavanja i prihvaćanja među mladima.
3. **Razviti efikasne strategije za intervenciju** u slučaju počinjenog nasilja i/ili zlostavljanja LGBT učenika/ica, koje uključuju smjernice koje se odnose kako na individualno djelovanje (postupanje školskih djelatnika/ica, primjenjivanje pravila ponašanja u razredu i dr.) tako i na institucionalne aktivnosti (ankete među djelatnicima/icama škole i učenicima/icama, ažuriranje politika vezanih uz vršnjačko nasilje i/ili zlostavljanje, edukaciju školskih djelatnika/ica, uključivanje roditelja u problematiku vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja i sl.)
4. **Osigurati postojanje učinkovitih i dostupnih sustava prijavljivanja incidenata.** Treba obratiti pozornost na moguće poteškoće s kojima se učenici/ice mogu susresti kada prijavljuju slučajeve nasilja, uključujući homofobično, bifobično i transfobično nasilje. Treba razmotriti i alternativne oblike izvješćivanja, kod kojih učenik/ica ne mora prijaviti incident osobno (imenom) nego npr. pisanjem o svojem iskustvu na školskoj internetskoj stranici ili u informativnom kutku – sandučiću koji se nalazi na sigurnoj ali dostupnoj lokaciji. Takav mehanizam interakcije škole s učenicima/icama odašilje jasnu poruku da škola želi biti uključena u probleme učenika/ica i djelovati u njihovom rješavanju.
5. **Procijeniti i pratiti opseg** homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog nasilja i/ili zlostavljanja (monitoring) anonimnim anketama među školskim djelatnicima/

icama i učenicima/icama, kao i kroz već postojeću praksu u školi (sandučići za prijavu nasilničkog ponašanja i sl.). Potrebno je osigurati da se primljeni odgovori uredno analiziraju i pohranjuju.

B) DJELOVANJE

Homofobično, bifobično i transfobično nasilje i/ili zlostavljanje može imati više oblika: fizički, emocionalni, verbalni, seksualni, elektronički (*cyber*) ili može biti njihova kombinacija. Može uključivati jedno dijete koje zlostavlja drugo ili više njih ili grupu djece koja zlostavlja jedno dijete ili drugu grupu djece.

Mnoge mlade LGBT osobe neće lako progovoriti o svojem LGBT identitetu nakon proživljenog homofobičnog, bifobičnog ili transfobičnog nasilja i/ili zlostavljanja bojeći se da će i reakcija nastavnika/ice biti negativna.

S obzirom na ove okolnosti treba postupiti obazrivo.

Vrste homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog nasilja i/ili zlostavljanja:

- Verbalno zlostavljanje, zadirkivanje, dobacivanje neprikladnih komentara, pričanje viceva ili nazivanje pogrdnim imenima, širenje glasina o spolnoj orijentaciji i/ili rodnom identitetu/izražavanju osobe,
- Neverbalno zlostavljanje, koje uključuje oponašanje, uvredljive geste ili govor tijela,
- Korištenje homo/bi/transfobičnog govora ili homo/bi/transfobično ponašanje s ciljem zastrašivanja,
- Ignoriranje ili isključivanje osobe jer je gej, lezbijka, biseksualna ili transrodna osoba ili jer se pretpostavlja da jest
- Prikazivanje ili raspačavanje uvredljivog materijala ili ispisivanje grafitu,
- Krađa ili uništavanje vlasništva osobe zbog njezine spolne orijentacije, rodnog identiteta ili njegova izražavanja,
- Prijetnje ili stvarno fizičko zlostavljanje ili napadi na osobu (gađanje, gužanje, udaranje i dr.) na osnovi njezine (percipirane) spolne orijentacije, rodnog identiteta i njegova izražavanja,
- Neželjeni fizički kontakt, uključujući i seksualni kontakt, pokušaj silovanja i silovanje
- Elektroničko (*cyber*) zlostavljanje *e-mailom*, mobilnim telefonima, na društvenim mrežama, *chatovima*, forumima,
- Outanje osobe ili prijetnje da će se otkriti njezin identitet kao lezbijke, geja, biseksualne ili transrodne osobe drugim učenicima/icama, nastavnicima/icama ili obitelji,

- Zabranjivanje osobi da se uključi u određene školske aktivnosti zbog njezine spolne orijentacije, rodnog identiteta ili njegova izražavanja.

Kod djelovanja u slučaju počinjenog homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog nasilja i/ili zlostavljanja, treba obratiti pozornost na sljedeće:

1. Nužnost **informiranja učenika/ice o zakonskim obvezama prijavljivanja** bilo kakvog oblika zlostavljanja i o tome koje informacije će se proslijediti i u koje svrhe.
2. **Ohrabrivanje učenika/ice da prijavi homofobični, bifobični i transfobični incident.** Prijava se može rješavati na nivou škole, ali može uključivati i prijavu policiji. U određenim slučajevima homofobično, bifobično i transfobično nasilje spada u zločin počinjen iz mržnje i treba se rješavati u skladu s time. Pojasnite učeniku/ici proceduru prijavljivanja, kao i važnost tog čina.
3. **Postojanje efikasne strategije za intervenciju** u slučaju počinjenog nasilja i/ili zlostavljanja LGBT učenika/ica. U slučaju prijave homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog nasilja ili dojave o nasilju potrebno je odmah poduzeti sve mjere da se zaustavi i prekine aktualno nasilno postupanje nad učenikom/icom te razgovarati s učenikom/icom koji/a je žrtva nasilja, poštujući njegovo/njezino dostojanstvo i pružajući mu/joj podršku. Također je nužno obaviti razgovor i s drugim učenicima/icama koji/e imaju saznanja o počinjenom nasilju te utvrditi sve okolnosti vezane uz oblik, intenzitet, težinu i vremensko trajanje nasilja. Razgovor s nasilnim/om učenikom/icom i sankcije nad njim/njom (u slučaju počinjenog nasilja/zlostavljanja, kao i u slučaju opravdane sumnje) razlikovat će se ovisno o težini počinjenog zlostavljanja i kretat će se u rasponu od ukazivanja na neprihvatljivost i štetnost takvog ponašanja te savjetovanja i poticanja na promjenu u ponašanju pa do poduzimanja određenih sankcija u skladu s Protokolom o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima.
4. **Postojanje razvijene strategije podrške za osobe koje su doživjele nasilje i/ili zlostavljanje** zbog spolne orijentacije, rodnog identiteta i njegova izražavanja. Nastavnici/ice, a posebno stručni/e suradnici/ice škole, trebali/e bi imati informacije (letke, brošure i sl.) o SOS-linijama za pomoć, savjetovanju te pravnoj i psihološkoj pomoći za LGBT učenike/ice. Osnaživanje i pozitivan stav o svojem LGBT identitetu neophodni su za psihičko zdravlje i blagostanje LGBT učenika/ica.
5. **Osiguravanje povjerljivosti u vezi sa spolnom orijentacijom, rodnim identitetom i rodnim izražavanjem žrtve.** Otkrivanje homo/biseksualne orijentacije ili transrodnog identiteta učenika/ice neće doprinijeti zaštiti djeteta i ne smije se olako shvaćati (u skladu sa željom učenika/ice ne smije se reći niti roditeljima jer osoba može strahovati i od njihove reakcije). Treba imati na umu da su interes i blagostanje djeteta jedini mjerodavni.

Homofobični, bifobični i transfobični govor

Uzredni homofobični, bifobični i transfobični govor još uvijek je svakodnevna pojava u školama u Hrvatskoj. Izrazi kao npr. „Izgledaš kao homoseksualac!“ ili „Pederu!“ i sl. upotrebljavaju se na podrugljiv i pogrdan način.

Mnoge učenike/ice, bez obzira na njihovu stvarnu spolnu orijentaciju, pogađaju ovakvi pogrdni nazivi jer smatraju da se aspekt njihova identiteta smatra nepoželjnim – kao što je na primjer njihov izgled, fizičke karakteristike, interesi ili obiteljska pozadina. Međutim za učenika/icu koji/a je lezbijka, gej, biseksualna ili transrodna osoba učinak ovakvih pogrdnih naziva može biti vrlo štetan.

Ukoliko se ne poduzmu mjere njegova suzbijanja, ovakav homofobičan, bifobičan i transfobičan govor među učenicima/icama indirektno stvara atmosferu prihvatljivosti homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog nasilja. Stoga je važno ukazati na neprihvatljivost ovakvog govora i intervenirati čim se zapazi.

Suzbijanje homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog govora u školama uključuje sljedeće:

1. Škole bi trebale imati jasnu politiku **neprihvatljivosti pogrdnih izraza**. Važno je učenicima/icama pojasniti da je homofobičan, bifobičan i transfobičan govor uvredljiv te ukazati na neprihvatljivost i posljedice homo/bi/transfobičnog govora u školi.
2. **Razvijanje programa s ciljem podizanja razine osviještenosti o negativnom utjecaju homo/bi/transfobičnog govora i pogrdnih izraza** na osobe kojima je upućen i o negativnim stranama stvaranja stereotipa o sebi i drugima. Važno je učenicima/icama detaljno pojasniti kakve posljedice homofobičan, bifobičan i transfobičan govor i nasilje ostavljaju na druge ljude. Osim toga govor mržnje je u Republici Hrvatskoj i kazneno djelo, stoga učenike/ice treba upoznati s njegovim značenjem.
3. **Nulta tolerancija na pogrdni i podrugljiv govor prema LGBT učenicima/icama**. Vrlo je važno identificirati ponašanje učenika/ice koji/a zlostavlja ranjivog/u učenika/icu te zaštititi učenika/icu od daljnjeg zlostavljanja. Škola ne smije tolerirati učenike/ice koji/e koriste pogrdne homofobične, bifobične i transfobične izraze, već im pojasniti sankcije koje će se primjenjivati ukoliko ih nastave koristiti. Ako učenik/ica kontinuirano koristi homofobični, bifobični ili transfobični govor, a nastavnici/ice su već poduzeli/e određene mjere (razgovor, ukazivanje na neprihvatljivost i sl.), u razgovor se može uključiti i ravnatelj/ica te treba razmotriti i mogućnost pozivanja roditelja ili skrbnika/ice u školu na razgovor o učenikovim/učeničnim stavovima.

Izražavanje vjerskih stavova temeljno je pravo i sloboda svakog/svake pojedinca/ke. Međutim ako ovo izražavanje diskriminira ili potiče na nasilje i/ili zlostavljanje

određene skupine ljudi na temelju njihovih karakteristika (u ovom slučaju LGBT osoba), ono spada u skupinu zabranjenih društvenih ponašanja i djelovanja. Vjerska uvjerenja ovdje se ne mogu koristiti za ograničavanje prava drugih pojedinaca/ki te njihovo izražavanje može biti zabranjeno ako je vjerojatno da će remetiti školske aktivnosti ili stvoriti neprijateljsko okruženje u razredu. Pogrdni nazivi, izrazi i uznemiravanje ne spadaju u slobodu govora.

PRUŽANJE OBJEKTIVNIH INFORMACIJA I EDUKACIJA UČENIKA/ICA

Primarno uzimajući u obzir interes djeteta, škole trebaju poduzeti potrebne mjere usmjerene na edukaciju učenika/ica kako bi osigurale učinkovito uživanje prava na obrazovanje bez diskriminacije na osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i njegova izražavanja (obrazovanje u sigurnom okruženju, bez nasilja, zlostavljanja, socijalne isključenosti ili drugih oblika diskriminirajućeg i ponižavajućeg postupanja povezanog sa SO i RI).

Također je potrebno poduzeti odgovarajuće mjere s ciljem promoviranja međusobne tolerancije i poštovanja u školama bez obzira na SO i RI, što uključuje pružanje objektivnih informacija, zaštitu i potporu kako bi djeca mogla živjeti u skladu s vlastitom spolnom orijentacijom i/ili rodnim identitetom.

Stoga je potrebno:

1. **Uključiti problem homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja u nastavni plan i program.** U skladu s nacionalnim nastavnim planovima i programima, zakonima koji se odnose na odgoj i obrazovanje u RH te drugim nacionalnim programima odgoja i obrazovanja potrebno je, prikladno uzrastu, u nastavni plan uključiti i učenje o nasilničkom ponašanju, uključujući i homofobično, bifobično i transfobično nasilje, kako bi učenici/ice razumjeli/e i poštovali/e različitosti.
2. **Ukloniti homofobičan, bifobičan i transfobičan sadržaj iz školskih udžbenika.** Analiza udžbenika društvenih i humanističkih predmeta i Biologije za 7. i 8. razred osnovne škole i 3. i 4. razred srednjih škola te relevantnih predmeta strukovnih škola (Brumen, 2012.) pronašla je diskriminatorne sadržaje u više udžbenika. Homoseksualnost se u udžbenicima uglavnom prikazuje u negativnom svjetlu, kao nastranost koja je u medicini i psihologiji nedovoljno istražena (u udžbenicima Vjeronauka), ili se spominje samo u vezi sa spolnim bolestima, naročito HIV-om (u udžbenicima Biologije). Osobe s interpolnim karakteristikama uglavnom se ne spominju u udžbenicima Biologije ili se spominju u kontekstu abnormalnosti i socijalne delinkvencije.

3. **Povećavati osviještenost učenika/ica o problematici homofobije, bifobije i transfobije te homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog nasilja i/ili zlostavljanja.** Uključivanje LGBT tema u nastavni program važan je korak u stvaranju sigurnog okruženja za LGBT učenike/ice, a pomaže i učenicima/icama heteroseksualne orijentacije da bolje razumiju i sebe i svoje LGBT vršnjake/inje te da razvijaju zdrave stavove i o sebi i o njima. Učenike/ice je potrebno educirati o tome što je homofobično, bifobično i transfobično nasilničko ponašanje i o načinima rješavanja vršnjačkog nasilja te o potrebi i načinu pružanja pomoći vršnjacima/kinjama koji/e su žrtve homofobičnog, bifobičnog i/ili transfobičnog nasilja. Osim u školskom programu preporučuje se i da LGBT edukativni sadržaji budu dostupni i u školskoj knjižnici – oni će koristiti kako samim LGBT učenicima/icama tako i drugima koji/e se žele informirati o ovoj tematici.
4. **Poticati učenike/ice na kritičko razmišljanje i diskusiju o razlikama i različitosti** te preispitivanju vlastitih stereotipa i predrasuda koje imaju prema svojim LGBT vršnjacima/kinjama. Mijenjanje cjelokupne klime u razredu kroz poticanje zajedništva, tolerancije i nenasilja nezaobilazan je korak k smanjenju homofobije, bifobije i transfobije.
5. **Organizirati radionice** socijalnih vještina, asertivnosti, kvalitetne komunikacije, rješavanja konflikta i problema na kojima će se učenici/ice učiti neagresivnom ponašanju i koje će, između ostalog, promicati i vrijednosti spolne i rodne tolerancije.

PRUŽANJE PODRŠKE LGBT UČENICIMA/ICAMA

Kod pružanja podrške LGBT učenicima/icama važno je koristiti **afirmativan i adekvatan pristup** te poznavati LGBT tematiku i probleme s kojima se LGBT osobe susreću u svakodnevnom životu. Jedna od važnih tema u radu s LGBT učenicima/icama svakako je *coming out* ili otkrivanje svoje spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta i njegova izražavanja drugim osobama. S obzirom na to važno je voditi računa o povjerljivosti informacija te osigurati sigurno okruženje.

Osobito je važno sljedeće:

1. **Pružanje informacija i podrške LGBT učenicima/icama.** Važno je da u školi postoji mjesto gdje učenici/ice mogu dobiti potrebne informacije i podršku u slučaju doživljenog vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja na osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i njegova izražavanja. Učenici/ice se mogu uputiti i na dodatne SOS-linije pomoći, posebna savjetovišta za LGBT osobe i sl. Pružanje podrške može biti osigurano i kroz postojanje *peer*-savjetovanja (organiziranog laičkog savjetovanja) u školi ili sekcija (saveza, grupa) sačinjenih od gej i strejt¹ učenika/ica u svrhu promicanja vrijednosti tolerancije i prihvaćanja.

1 Termin *strejt* koristi se za heteroseksualne osobe.

2. **Edukacija nastavnika/ica i stručnih suradnika/ica o LGBT temama i *coming outu*.** Škola treba steći dobru praksu u edukaciji nastavnika/ica i stručnih suradnika/ica o *coming outu*, kako bi im omogućila da znaju na koji način pružiti podršku LGBT učeniku/ici, što uključuje utvrđivanje važnih izvora informacija (kao što su npr. informativni letci) i organizacija koje mogu biti od pomoći te osoba koje učeniku/ici mogu pružiti podršku (nastavnici/ice, psiholozi/ginje, pedagozi/ginje) i dr.
3. Posebno je važno da školski psiholog/ginja ili nastavnik/ica stvori **sigurno okruženje** u kojem će učenik/ica moći govoriti o svojim osjećajima i razmišljanjima vezanim za svoj LGBT identitet. Kada govorimo o sigurnom okruženju, važno je i u cijeloj školi stvoriti okruženje koje podržava, uvažava i cijeni različitosti, pa tako i različitost LGBT osoba. U tom je procesu uvažavanja različitosti važno prepoznati i vlastite stavove ili ograničenja koja postoje u radu s LGBT osobama.
4. **Značenje *coming outa*.** Prije nego što odluči napraviti *coming out* u obitelji većina mladih LGBT osoba svoju spolnu orijentaciju i/ili rodni identitet otkrije prijatelju/ici ili nekoj drugoj osobi u koju ima povjerenja. Ponekad je osoba od povjerenja upravo nastavnik/ica ili školski/a psiholog/ginja. Takav razgovor učenicima/icama može biti stresan, pogotovo ako nikad nisu ili su rijetko razgovarali/e o LGBT pitanjima. Mnoge mlade LGBT osobe neće lako progovoriti o svojem LGBT identitetu, bojeći se da će i reakcija nastavnika/ice biti negativna. Također je važno ne interpretirati učenikov/ičin *coming out* kao izjavu o njegovom/njezinom seksualnom ponašanju, već uvidjeti širi kontekst progovaranja o vlastitom identitetu (u nepodržavajućoj okolini). Razgovarajte s učenikom/icom o tome ima li neku vrstu podrške druge LGBT osobe, članova/ica obitelji, prijatelja/ica, je li kontaktirao/la neku udrugu ili slično. Ako ne možete biti podrška, obratite se nekome tko može.
Coming out je jedan od najvažnijih koraka u životu LGBT osobe i ne događa se samo jednom, već u svakom novom okruženju ili pri svakom otkrivanju drugoj osobi da smo gej, biseksualna ili transrodna osoba.
5. **Osigurati povjerljiv odnos s LGBT učenicima/icama.** Objasnite učeniku/ici da može s vama razgovarati o svemu što mu/joj se događa u školi, da vam se može obratiti s povjerenjem i da nećete o tome obavijestiti drugu osobu u školi ili njegove/njezine roditelje, osim u slučaju ozbiljnih opasnosti za njegovu/njezinu sigurnost. Objasnite učeniku/ici da ćete, ako osobno ne možete pružiti podršku, potražiti drugu stručnu osobu koja to može. Treba imati u vidu da slučajno ili namjerno otkrivanje informacija o LGBT identitetu učenika/ice može dovesti kako do zadirkivanja od strane vršnjaka/kinja tako i do ozbiljnih fizičkih napada na LGBT učenika ili učenicu. Učenici/ice trebaju znati da će se njihova privatnost poštovati jer u protivnom neće biti iskreni/e o ovom važnom pitanju. Ako ne možete zadržati povjerljivost zbog pravnih (ili drugih) razloga, neka učenici/ice to znaju unaprijed.

6. **Uključivanje roditelja u proces *coming outa*.** Jedino u slučaju opravdanog razloga vezanog za sigurnost učenika/ice škola smije obavijestiti roditelje o *coming outu* učenika/ice. Treba imati na umu da mlada LGBT osoba često osjeća strah od neprihvatanja i odbacivanja članova/ica obitelji, stoga se obično obraća drugoj osobi u koju ima povjerenja. Ne savjetujte učenike/ice da naprave *coming out* roditeljima, obitelji i prijateljima/icama ako na to nisu spremni/e jer *coming out* trebaju napraviti u sigurnom okruženju. Mnogi/e LGBT učenici/ice nemaju podršku u vlastitoj obitelji, a često su u njoj i žrtve nasilja i/ili zlostavljanja.
7. **Pozitivno iskustvo s *coming outom*,** odnosno s prihvaćanjem od strane drugih osoba, dobro utječe na psihičko zdravlje osobe i može umanjiti strah od *coming outa* članovima/icama obitelji i prijateljima/icama.
8. **Budite svjesni predrasuda koje možete imati,** a koje mogu imati oblik patologiziranja (gledanje na LGBT identitet kao poremećaj ili problem koji nije dio identiteta osobe), stvaranja stereotipa (pretpostavljanje da je netko LGBT zbog izgleda, ponašanja ili govora) ili stigmatiziranja, zbog čega će se LGBT učenik/ica osjećati manje vrijednim/om.
9. **Izbjegavajte pretpostavke da se radi samo o fazi kroz koju učenik/ica prolazi** ili da je premlad/a da bi znao/la da je lezbijka, gej, biseksualna ili transrodna osoba. Pružanje podrške treba biti afirmirajuće i efikasno, bez obzira na to radi li se samo o mladenačkoj fazi eksperimentiranja ili o razvoju LGBT identiteta.
10. **Pokažite da ste otvoreni za razgovor o LGBT pitanjima tako što ćete u svojem uredu istaknuti plakate ili letke s LGBT sadržajima.** LGBT učenicima/icama ovo će biti pokazatelj da razumijete LGBT osobe (odnosno da ste *gay-friendly*). To će vas identificirati kao osobu od povjerenja, a učenici/ice koji/e su LGBT, kao i oni/e koji/e se još propituju, lakše će probiti zid šutnje.
11. **Nemojte donositi pretpostavke o nečijoj seksualnosti.** Važno je ne pretpostavljati da su svi/e učenici/ice u razredu heteroseksualne orijentacije, niti da su to svi/e školski djelatnici/ice. Također nije dobro pretpostavljati ni da su svi/e učenici/ice koji/e doživljavaju homofobično, bifobično ili transfobično nasilje lezbijke, gej, biseksualne ili transrodne osobe. Ako učenik/ica ne koristi zamjenicu za muški ili ženski rod kada govori o svojem ljubavnom životu, ne pretpostavljajte da je lezbijka, gej, biseksualna ili transrodna osoba. Koristite neutralne jezične konstrukcije poput „Viđaš li se s nekim?“ umjesto „Imaš li dečka/curu?“.

IZOBRAZBA ŠKOLSKIH DJELATNIKA/ICA I PROMICANJE POZITIVNE DRUŠTVENE SREDINE

Nacionalne politike, programi i inicijative u Hrvatskoj prepoznaju važnost zaštite djece i mladih od zlostavljanja, kao i važnost pružanja sigurne okoline te doprinosa poboljšanju njihove emocionalne, fizičke i obrazovne dobrobiti, međutim nedostaju programi, smjernice i regulative koje se izravno odnose na spolnu orijentaciju, rodni identitet i izražavanje te suzbijanje homofobije, bifobije i transfobije u školama. Po uzoru na EU i zapadne zemlje škole bi trebale biti upoznate s problemom vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja LGBT mladih i osigurati postojanje programa suzbijanja diskriminacije i vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja na osnovi SO i RI.

Obrazovne ustanove trebale bi inzistirati na korištenju afirmativnog jezika na svakodnevnoj razini te reagirati na govor mržnje i diskriminirajuće komentare djelatnika/ica i učenika/ica. U školama je nužno provesti edukaciju nastavnog i stručnog osoblja o problematici vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja LGBT mladih te objektivnim informacijama utjecati na smanjenje predrasuda i neznanja među djelatnicima/icama škole.

Potrebno je:

1. **Osigurati potrebnu izobrazbu nastavnika/ica, ravnatelja/ica i stručnih suradnika/ica** o LGBT temama, oblicima homofobije, bifobije i transfobije te vršnjačkom nasilju i zlostavljanju LGBT osoba. U suradnji s LGBT organizacijama i stručnjacima/kinjama potrebno je provesti edukaciju djelatnika/ica škole kako bi se upoznali/e s LGBT problematikom i specifičnim pitanjima vezanim uz vršnjačko nasilje i zlostavljanje LGBT osoba.
2. **Osigurati adekvatnu izobrazbu stručnih suradnika/ica o psihosocijalnom radu s LGBT učenicima/icama.** Nekim školskim psiholozima/ginjama rad sa seksualnim i rodnim manjinama može biti stresan, težak ili donositi dosta nepoznanica. Razlog tome može biti nedostatak znanja o tom području ili o tome kako se odnositi prema LGBT učenicima/icama te vlastita homofobija, bifobija i transfobija.
3. **Promicati pozitivnu društvenu sredinu.** Atmosfera, kao i stavovi cijele školske zajednice i školskih djelatnika/ica, treba biti podržavajuća za sve učenike/ice neovisno o njihovim razlikama i potrebno je osigurati uvjete koji su usmjereni na njihovu sigurnost i blagostanje. Škola treba mladim LGBT osobama prenijeti poruku da sve učenike/ice smatra **jednakovrijednima i jednakopravnima** te da joj je u interesu da se učenici/ice osjećaju sigurno i da imaju podršku. Na ovaj će način i mlada LGBT osoba osjećati da ima podršku i da je cijenjena kao i svaka druga osoba, neovisno o tome skriva li ili ne svoju spolnu orijentaciju.

4. **Razvijati aktivnosti koje potiču poštovanje različitosti i dostojanstva svake osobe** (s posebnim osvrtom na LGBT osobe). Ovo uključuje organiziranje radionica i predavanja za senzibiliziranje nastavnika/ica i učenika/ica o LGBT temama, organiziranje aktivnosti kojima će se na vidljiv način pokazati da je LGBT učenicima/icama koji/e traže podršku ona i dostupna i dr. Promotivni mediji kao što su školske novine, internetska stranica škole i oglasne ploče mogu pokazati učenicima/icama da škola vodi računa o pravima svih učenika/ica, pa tako i o pravima seksualnih i ostalih manjina. Odlučnost škole da stane na kraj homofobičnom, bifobičnom i transfobičnom ponašanju **može uvelike smanjiti negativan stav učenika/ica prema svojim LGBT vršnjacima/kinjama.**
5. **Koristiti pomoć vanjskih stručnih osoba i organizacija.** Za upoznavanje s LGBT problematikom škola se može obratiti organizacijama za ljudska prava LGBT osoba, stručnjacima/kinjama u području vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja i onima u području ljudskih prava te kompetentnim psiholozima/ginjama i drugima. Ovi/e stručnjaci/kinje znat će na objektivan i profesionalan način upoznati učenike/ice s problemom nasilja i njegovim posljedicama, kao i ponuditi razne izvore podrške za mlade LGBT osobe.
6. **Učiniti vidljivim i javnim postignuća na području suzbijanja vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja LGBT mladih u školi.** Bilo da se radi o uvođenju zabrane diskriminacije na osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i njegova izražavanja u školske pravilnike i sl. ili o razvijanju strategije za suzbijanje takvog nasilja, učinite to postignuće vidljivim na oglasnoj ploči, u školskim novinama, na plakatima, internetskim stranicama škole i sl.
7. Raditi na **suzbijanju i uklanjanju homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog govora te pogrdnih izraza** vezanih uz LGBT osobe i život LGBT osoba. U hrvatskom društvu koriste se mnogi izrazi koji se odnose na LGBT osobe, a iza kojih stoje podrugivanje, mržnja, neznanje, nerazumijevanje i strah. Ovakvi izrazi diskriminiraju, nanose uvredu i bol i ne bi se trebali koristiti.

Važno je kompetentno koristiti LGBT terminologiju (za više informacija kontaktirati organizaciju koja se bavi LGBT pravima), što uključuje proučavanje literature i materijala koji se bave ovim područjem. Npr. primjerenije je koristiti termine *lezbijka*, *gej*, *biseksualna osoba* nego termin *homoseksualac* (koji je medicinski termin s negativnim povijesnim konotacijama za LGBT osobe). Treba koristiti izraze *istospolna orijentacija* ili *homoseksualnost* umjesto negativno konotiranog termina *homoseksualizam*, te *transeksualnost* umjesto *transeksualizam*. Također se ne bi trebali koristiti izrazi poput *seksualna sklonost* ili *stil života* jer se njima sugerira izbor; primjereni termin je *seksualna/spolna orijentacija*.

Škola se može suočavati s prigovorima roditelja ili skrbnika/ica zbog toga što se na nastavi ili tijekom školskih aktivnosti raspravlja o spolnoj orijentaciji i rodnom identitetu. Među prigovorima mogu se nalaziti stavovi da suzbijanje homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog nasilja potiče učenike/ice da budu lezbijke, gejevi, biseksualne ili transrodne osobe ili tvrdnje da se učenicima/icama nameće razgovor o seksualnoj aktivnosti.

1. Roditelji i skrbnici/ice, kao i učenici/ice, mogu misliti da je homofobično, bifobično ili transfobično zlostavljanje prihvatljivo. Stoga je na školama da educiraju roditelje što je to homofobično, bifobično i transfobično nasilničko ponašanje i koje su strategije njegova sprečavanja i djelovanja u slučaju njegova uočavanja. **Treba objasniti roditeljima** da strategije o suzbijanju homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog nasilja ne mogu nekoga učiniti lezbijkom, gejem, biseksualnom ili transeksualnom osobom. Edukacija učenika/ica o LGBT pitanjima neće utjecati na njihovu spolnu orijentaciju, rodni identitet i njegovo izražavanje. Ipak, stvorit će zdravo okruženje u kojem će se LGBT učenici/ice osjećati sigurnije i biti uspješniji/e u školi.
2. **Treba pojasniti pedagoške ciljeve** programa ili obrađivanih tema vezanih uz temu spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta koji se odnose na pružanje objektivnih informacija o ljudskoj seksualnosti, poticanje poštovanja, uvažavanja i jednakih obrazovnih mogućnosti, poboljšanje uspješnosti, suzbijanje vršnjačkog nasilja, zlostavljanja i diskriminacije i sl.
3. **Preporuča se da škole surađuju s roditeljima i skrbnicima/icama kako bi spriječile vršnjačko nasilje i/ili zlostavljanje na osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i njegova izražavanja.** Nijedan roditelj ili skrbnik/ica ne želi da njegovo/njezino dijete bude zlostavljano.
4. Bilo koja mlada osoba, bez obzira na to je li LGBT, može doživjeti homofobično, bifobično ili transfobično nasilje. Uz podršku škole roditelji i skrbnici/ice bit će svjesniji/e ovog problema, stoga će i lakše moći razgovarati sa školskim djelatnicima/icama ako misle da njihovo dijete doživljava ovakvu vrstu nasilja i/ili zlostavljanja.

Škole su zakonski obvezne zaštititi učenike/ice od zlostavljanja i diskriminacije. Škole su također odgovorne za diskriminaciju ili zlostavljanje koju tijekom rada počini školski/a djelatnik/ica (ili bilo koja osoba koja radi u školi) bez obzira na to je li škola za to znala ili je to učinjeno bez njezina znanja. LGBT učenici/ice su u školama zaštićeni Ustavom RH, Zakonom o suzbijanju diskriminacije i dr., a škole mogu pružiti zaštitu svojim pravilnicima, koji bi u najmanju ruku trebali sadržavati osnovnu zaštitu iz zakona. Školska politika može učenicima/icama, školskim djelatnicima/icama i ostalom osoblju biti korisnija od zakona. Prije posezanja za zakonom prvi instrument za učenike/ice i školske djelatnike/ice treba biti pravilnik škole ili drugi dokument koji sadrži politiku škole.

Antidiskriminacijska politika koja uključuje spolnu orijentaciju, rodni identitet i njegovo izražavanje trebala bi biti uključena u sve pisane materijale koji zabranjuju diskriminaciju po bilo kojoj osnovi.

Pregled zakonskih propisa, pravilnika, protokola, programa, politika i korisnih izvora važnih u provođenju mjera suzbijanja homofobije, bifobije i transfobije te vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja u školama u Hrvatskoj:

Zakoni:

Kazneni zakon, NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15

Ustav Republike Hrvatske, 22 prosinca 1990., NN 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14

Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, NN 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13

Zakon o ravnopravnosti spolova, NN 82/08

Zakon o suzbijanju diskriminacije, NN 85/08, 112/12

Zakon o umjetničkom obrazovanju, NN 130/11

Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, NN 137/09, 14/10, 60/10

Nacionalni programi i politike:

Akcijski plan za provedbu nacionalnog plana za borbu protiv diskriminacije, za razdoblje 2011. – 2013., Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava, srpanj 2011.

Nacionalna politika za ravnopravnost spolova, za razdoblje od 2011. do 2015. godine, Hrvatski sabor, 15. srpnja 2011., NN 88/11

Nacionalna strategija za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. do 2020. godine, Ministarstvo socijalne politike i mladih, Vlada Republike Hrvatske, 17. rujna 2014.

Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji, za razdoblje od 2011. do 2016. godine, Vlada Republike Hrvatske, 3. veljače 2011.

Nacionalni plan aktivnosti za prava i interese djece 2006. – 2012., Vlada Republike Hrvatske, ožujak 2006.

Nacionalni program za mlade za razdoblje od 2014. do 2017. godine, Ministarstvo socijalne politike i mladih, Vlada Republike Hrvatske, listopad 2014.

Nacionalni program zaštite i promicanja ljudskih prava za razdoblje od 2013. do 2016. godine, Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, travanj 2013.

Program aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima, Vlada Republike Hrvatske, 25. veljače 2004.

Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima, Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, Vlada Republike Hrvatske, listopad 2004.

Protokol o postupanju u slučaju zločina iz mržnje, Vlada Republike Hrvatske, travanj 2011.

Odgoj i obrazovanje:

Etički kodeks osnovnih i srednjih škola

Kućni red osnovnih i srednjih škola

Modul odgoja i obrazovanja za promicanje ravnopravnosti spolova, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2010.

Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH, Zagreb 2011.

Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo, Vlada Republike Hrvatske, 1999.

Nacrt Nastavnog plana i programa Građanskog odgoja i obrazovanja za osnovnu i srednju školu, Zagreb, 2014.

Nastavni plan i program Zdravstvenog odgoja za osnovne i srednje škole, Zagreb, 2013., NN 106/13

Odluka o uvođenju, praćenju i vrednovanju provedbe Kurikuluma zdravstvenog odgoja u osnovnim i srednjim školama, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, 31. siječnja 2013., NN 17/13

Pravilnik o načinu postupanja odgojno-obrazovnih radnika školskih ustanova u poduzimanju mjera zaštite prava učenika te prijave svakog kršenja tih prava nadležnim tijelima, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Vlada Republike Hrvatske, 18. listopada 2013., NN 132/13

Preporuka o zaštiti prava djece u odgojno-obrazovnim ustanovama (za 2014./2015.), Pravobraniteljica za djecu, Zagreb.

Preporuka o zaštiti prava djece u odgojno-obrazovnim ustanovama (za 2015./2016.), Pravobraniteljica za djecu, Zagreb.

Preporuka o 4. modulu Kurikuluma zdravstvenog odgoja, Pravobraniteljica za djecu, Zagreb, 21. siječnja 2013.

Izvešća pravobraniteljstava:

Izvešće o pojavama diskriminacije za 2010. godinu, Ured pučkog pravobranitelja RH, Zagreb, srpanj 2011.

Izvešće o pojavama diskriminacije za 2011. godinu, Ured pučkog pravobranitelja RH, Zagreb, lipanj 2012.

Izvešće o pojavama diskriminacije za 2012. godinu, Ured pučkog pravobranitelja RH, Zagreb, lipanj 2013.

Izvešće pučke pravobraniteljice za 2013. godinu, Ured pučke pravobraniteljice RH, Zagreb, ožujak 2014.

Izvešće pučke pravobraniteljice za 2014. godinu, Ured pučke pravobraniteljice RH, Zagreb, ožujak 2015.

Izvešće pučke pravobraniteljice za 2015. godinu, Ured pučke pravobraniteljice RH, Zagreb, ožujak 2016.

Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu 2013., Zagreb, ožujak, 2014.

Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu 2014., Zagreb, ožujak, 2015.

Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu 2015., Zagreb, ožujak, 2016.

Izvešće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2011. godinu (sažetak), Zagreb, ožujak 2012.

Izvešće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2012., Zagreb, ožujak 2013.

Izvešće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2013., Zagreb, ožujak 2014.

Izvešće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2014., Zagreb, ožujak 2015.

Izvešće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2015., Zagreb, ožujak 2016.

Relevantni propisi Europske unije, Vijeća Europe i Ujedinjenih naroda

Deklaracija o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, Opća Skupština UN-a, 18. prosinca 2008.

Direktiva 2012/29/EU Europskog Parlamenta i Vijeća od 25. listopada 2012. o uspostavi minimalnih standarda u području prava, pomoći i zaštite za žrtve kaznenih djela, koja zamjenjuje Okvirnu odluku Vijeća 2001/220/JHA.

Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Vijeće Europe, 4. studenog 1950., NN, MU, br. 6/99, 8/99, 14/02, 9/05, 1/06, 2/10.

Izvešće Visoke povjerenice Ujedinjenih naroda za ljudska prava o diskriminatornim zakonima i praksama te nasilju nad pojedincima zbog njihove spolne orijentacije ili rodnog identiteta, A/HRC/19/41, Ujedinjeni narodi, 17. studenog 2011.

Izvešće Visokog povjerenika Ujedinjenih naroda za ljudska prava o diskriminaciji i nasilju nad pojedincima zbog njihove spolne orijentacije ili rodnog identiteta, A/HRC/29/23, Ujedinjeni narodi, 04. svibnja 2015.

Konvencija o pravima djeteta, Opća skupština Ujedinjenih naroda, 20. studenog 1989., NN, MU, 12/1993.

Međunarodne stručne smjernice za seksualnu edukaciju, UNESCO, 2009.

Memorandum s objašnjenjima [CM(2010)4add3finalE] Preporuke CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ministrica državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, Upravni odbor za ljudska prava (CDDH) Vijeća Europe, 31. ožujka 2010.

Odluka Europskog odbora za socijalna prava od 30. ožujka 2009. o pritužbi Međunarodnog centra za pravnu zaštitu ljudskih prava (INTERIGHTS) protiv Hrvatske 45/2007.

Opća deklaracija o ljudskim pravima, Ujedinjeni narodi, 10. prosinca 1948., NN, MU 12/2009.

Opći komentar br. 4: Zdravlje i razvoj adolescenata u kontekstu Konvencije UN-a o pravima djeteta, CRC/GC/2003/4, Odbor za prava djeteta UN-a, srpanj 2003.

Opći komentar Odbora za ekonomska, socijalna i kulturna prava Ujedinjenih naroda od 4. ožujka 2016. o pravu na seksualno i reproduktivno zdravlje, (E/C.12/GC/22).

Preporuka 1915 (2010) „Diskriminacija na osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta“, Vijeće Europe, 29. travnja 2010.

Preporuka CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ministrica državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, Vijeće Europe, ožujak 2010.

Rezolucija 1728 (2010) „Diskriminacija na osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta“, Vijeće Europe, 29. travanj 2010.

Rezolucija Europskog parlamenta od 18. siječnja 2006. o suzbijanju homofobije u Europi, P6_TA-PROV(2006)0018.

Rezolucija Europskog parlamenta od 24. svibnja 2012. o borbi protiv homofobije u Europi, P7_TA(2012)0222.

Rezolucija Europskog parlamenta od 12. prosinca 2012. o stanju temeljnih prava u Europskoj uniji (2010. – 2011.), P7_TA(2012)0500.

Rezolucija Europskog parlamenta od 14. ožujka 2013. o jačanju borbe protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje, P7_TA(2013)0090.

Rezolucija Europskog parlamenta od 4. veljače 2014. o planu EU-a protiv homofobije i diskriminacije na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta, P7_TA(2014)0062 („Izvjješće Lunacek“).

Rezolucija Europskog parlamenta od 8. rujna 2015. o stanju temeljnih ljudskih prava u Europskoj uniji (2013. – 2014.), P8_TA(2015)0286.

Rezolucija Europskog parlamenta od 9. rujna 2015. o osnaživanju djevojaka kroz obrazovanje, P8_TA(2015)0312.

Rezolucija Europskog parlamenta od 19. siječnja 2016. o ulozi interkulturalnog dijaloga, kulturne različitosti i obrazovanja u promociji temeljnih EU vrijednosti, P8_TA-PROV(2016)0005.

Rezolucija o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, A/HRC/27/L.27/Rev.1, Vijeće za ljudska prava Ujedinjenih naroda, 24. rujna 2014.

Rezolucija o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, A/HRC/RES/17/19, Vijeće za ljudska prava Ujedinjenih naroda, 17. lipnja 2011.

Rezolucija Vijeća Europe od 29. siječnja 2016. o pristupu školi i obrazovanju za svu djecu, 2097 (2016).

Rezolucija Vijeća za ljudska prava Ujedinjenih naroda od 26. rujna 2014. o diskriminaciji i nasilju nad osobama na osnovi njihove seksualne orijentacije i rodnog identiteta, (A/HRC/RES/27/32).

Zajednička izjava Ujedinjenih naroda od 25. rujna 2015. o okončanju nasilja i diskriminacije prema LGBTI osobama.

Zaključne primjedbe Odbora za prava djeteta: Velika Britanija i Sjeverna Irska, CRC/C/15Add.188, 9. listopada 2002.

LITERATURA I IZVORI:

Na hrvatskom:

Bagić, D. (ur.) (2011), **Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca**, GONG, Zagreb.

Bijelić, N. (2013), **Analiza modula „Spolno/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje“ i „Prevenција nasilničkog ponašanja“ priručnika za Zdravstveni odgoj**, CESI, Zagreb.

Borić, R. (2007), **Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije**, Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske, Zagreb.

Brumen, S. (2012), **Analiza LGBT tematike u udžbenicima za osnovnu i srednju školu**, Lezbijska grupa Kontra, Zagreb.

BRUTALNA STVARNOST: Istraživanje o nasilju, diskriminaciji i zločinu iz mržnje protiv LGBTIQ osoba u Republici Hrvatskoj (2013.), Zagreb Pride, Zagreb.

CARE i ICRW (2009), **Inicijativa mladića za prevenciju rodno uvjetovanog nasilja u regiji. Tehnički sažetak početnog istraživanja – Izvješće za Hrvatsku**, Zagreb.

Diskriminacija na osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Europi (izvadak) (2011), Povjerenik za ljudska prava Vijeća Europe.

Hodžić, A. i Bijelić, N. (2012), **Izvještaj istraživanja o mišljenjima i stavovima prema homoseksualnosti u srednjim školama u Zagrebu**, Queer Zagreb, Zagreb.

Hodžić, A. i Bijelić, N. (2012), **Edukacijski program „ZAJEDNO! Protiv homofobije i nasilja u školama“**, Queer Zagreb, Zagreb.

Istraživanje: Rodni aspekt u udžbenicima prirode i društva, prirode i biologije za osnovne škole (2013), Ured pravobraniteljice za ravnopravnost spolova, Zagreb.

Izvještaj o vanjskom vrednovanju provedbe zdravstvenog odgoja školske godine: 2012./2013. i 2013./2014., (2014.), Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja, Zagreb

Jogjakartska načela: Načela primjene međunarodnopravnih dokumenata za zaštitu ljudskih prava u odnosu na seksualnu orijentaciju i rodni identitet (2013), Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“, Rijeka.

LORI (2007a), **Procjena potreba seksualnih i rodnih manjina u Hrvatskoj – rezultati istraživanja**, Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“, Rijeka.

LORI (2007b), **Prihvaćanje pripadnica i pripadnika seksualnih i rodnih manjina u obitelji – rezultati istraživanja**, Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“, Rijeka.

LORI (2011), **Razumjeti i podržati**, Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“, Rijeka.

LORI (2012a), **Priručnik za nastavnike/ice i stručne suradnike/ice o vršnjačkom nasilju i zlostavljanju nad LGBTIQ učenicima/icama**, Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“, Rijeka.

LORI (2012b), **ŠALJI DALJE, prihvaćanje različitosti i suzbijanje nasilja nad LGBT mladima u školama**, Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“, Rijeka.

Na engleskom:

Action Plan On Bullying, Report of the Anti-Bullying Working Group to the Minister for Education and Skills, Irska, siječanj 2013.

Born Free and Equal - Sexual Orientation and Gender Identity in International Human Rights Law, Ured Visoke povjerenice za ljudska prava Ujedinjenih naroda, rujan 2012.

Bullying in schools: students' survival guide – Arcigay, Wiener Antidiskriminierungsstelle für gleichgeschlechtliche Lebensweisen i Kampania Przeciw Homofobii, 2008.

Combating discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity, Vijeće Europe, 2011.

Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe (2nd edition), Vijeće Europe, 2011.

Education Sector Responses to Homophobic Bullying, Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO), 2012.

European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey, Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA), 2013.

Homophobia, transphobia and discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in the EU Member States – Summary of findings, trends, challenges and promising practices, Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA), 2010.

Homophobic bullying (Safe to Learn: Embedding anti-bullying work in schools), Ministarstvo obrazovanja, Ujedinjeno Kraljevstvo, 2007.

Out in the Open, Education sector responses to violence based on sexual orientation and gender identity/expression, Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO), 2016.

Overview of youth discrimination in the European Union, Report 2015, Europska komisija, 2015.

Professionally speaking: challenges to achieving equality for LGBT people, Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA), ožujak 2016.

Protection against discrimination on grounds of sexual orientation, gender identity and sex characteristics in the EU, Comparative legal analysis Update 2015, Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA), 2015.

Study on „Combating gender stereotypes in education“, Upravni odbor za ravnopravnost spolova (CDEG), Vijeće Europe, 2011.

The School Report - The experiences of gay young people in Britain's schools in 2012, Stonewall, Ujedinjeno Kraljevstvo, 2012.

The Teachers' Report – Homophobic bullying in Britain's schools, Stonewall, Ujedinjeno Kraljevstvo, 2014.

Toolkit to promote and protect the enjoyment of all human rights by lesbian, gay, bisexual and transgender (LGBT) people, Vijeće ministara Europske unije, 2010.

Biseksualna osoba – osoba koju emocionalno i/ili fizički privlače osobe istog i različitog spola.

Coming out (hrv. iskorak, „izaći van“) proces je kojim LGBTIQ osobe spoznaju svoju spolnu orijentaciju ili rodni identitet, prihvaćaju ih i otkrivaju drugima. *Coming out* također nazivamo i sam čin razgovora s nekim o svojoj istospolnoj orijentaciji ili svojem rodnom identitetu.

Diskriminacija predstavlja svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili nejednak tretman na osnovi određenih karakteristika i za cilj ima poništavanje ili ugrožavanje priznanja, uživanja i ostvarivanja ljudskih prava i sloboda. Diskriminacija je stavljanje osobe u nepovoljniji položaj po jednoj ili više diskriminacijskih osnova kao što su rasa, etnička pripadnost, spol, spolna orijentacija, vjera, jezik, dob, imovno stanje i dr.

Gej – muškarac kojeg emocionalno i/ili fizički uglavnom privlače drugi muškarci. Ponekad se termin *gej* istovremeno koristi i za muškarce i za žene.

Heteronormativnost postavlja norme heteroseksualnosti i kontrolira je jednako kao i druge seksualnosti. Ona kao normu postavlja vrlo specifičan oblik heteroseksualnosti i proizvodi homoseksualnost kao svoju drugost te pokušava zadržati svoju ideologiju kao da je jedina moguća, dominantna i „prirodna“.

Heteropatrijarhalno normativni sistem/norme – društveni sistem koji počiva na principima i vrijednostima patrijarhata i heteroseksualnosti, duboko ukorijenjenim nepromjenjivim binarnim poimanjima koje definiraju, kreiraju i određuju „muškarca“ i „ženu“ i zadaju norme unaprijed određenim ulogama.

Interspolna osoba – osoba rođena sa spolnim i reproduktivnim organima koji se ne mogu definirati kao izričito „ženski“ ili „muški“. Interspolna djeca u većini slučajeva podliježu kirurškim zahvatima i hormonskoj terapiji. Korektivnim kirurškim operacijama spolni se organi usklađuju sa standardno prihvatljivim penisom ili klitorisom. „Normalizacija“ spola uglavnom nije medicinski neophodna, već se tiče uklanjanja društvene stigme korištenjem heteroseksualnog obrasca seksualnosti i društveno prihvaćenih normi koje priznaju samo dva spola. Najčešći zahvat je preoblikovanje genitalija u uvriježena primarna ženska spolna obilježja, što može rezultirati emocionalnim traumama i gubitkom osjeta te nemogućnošću orgazma. U prosjeku se jedna od 2000 beba rodi s nekim od interspolnih stanja. U prošlosti se interseksualna osoba nazivala hermafroditom.

Lezbijka – žena koju emocionalno i/ili fizički uglavnom privlače druge žene.

LGBTIQ – lezbijke, **gejevi**, **biseksualne**, **transrodne**, **transeksualne**, **interspolne** i **queer** osobe. Za LGBTIQ osobe koristi se i termin **seksualne i rodne manjine**.

Poremećaj rodnoeg identiteta (eng. *Gender Identity Disorder*, GID) kategorija je koja još uvijek postoji u službenom popisu Dijagnostičkog i statističkog priručnika za mentalne poremećaje (DSM-IV), a dodjeljuje se transrodnim i drugim rodno nenormativnim osobama. Kod osobe s jakom i trajnom rodnom identifikacijom koja je suprotna biološkom spolu i trajnom nelagodnom zbog svojeg biološkog spola ili s osjećajem nepripadanja rodnoj ulozi vezanoj uz taj spol dijagnosticira se poremećaj rodnoeg identiteta u djetinjstvu, u adolescenciji ili u odrasloj dobi. Termin *poremećaj rodnoeg identiteta* smatra se uvredljivim zato što etiketira ljude kao „poremećene“, međutim dijagnoza se ne koristi kako bi se transeksualnost „liječila“, već da bi se osobama omogućilo korištenje zdravstvenih usluga u procesu prilagodbe spola.

Queer – termin se koristi da jednom riječju opiše cijelu homoseksualnu, biseksualnu, transrodnu, transeksualnu i interspolnu zajednicu te heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život izvan heteropatrijarhalnih normi. Ova se riječ također odnosi na aktivizam, pokret i teorijski pravac, kao i na samu osobu i njezine identitete i na taj način podrazumijeva nepristajanje na „samorazumljivo“ slijeđenje društvenih pravila. *Queer* označava propitivanje i/ili odbijanje nametnutih normi patrijarhalne tradicije, kreiranje prostora, kulture i izražaja koji izlaze iz okvira LGB ili heteroseksualne seksualnosti i/ili „ženskih“ i „muških“ spolova/rodova, omogućavanje samodefiniranja i predstavljanje radikalne politike koja uviđa povezanost svih vidova opresije.

Rod – individualni osjećaj vlastitog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili nadilazi društveno zadane i formirane spolne i rodne uloge muškaraca i žena, kao i cijelu binarnu koncepciju „muškog“ i „ženskog“. Rod je i društveno oblikovanje spola koje po definiciji određuje društvene uloge „muškaraca“ i „žena“. Promjenjiv je i mijenja se kroz razvoj društva jer je uvjetovan društvenim promjenama i kulturama, kao i individualnim osjećajem i potrebama. Rod nije samo društveno konstruirana definicija žena i muškaraca već i društveno konstruirana definicija odnosa između spolova, koja sadržava nejednak odnos moći s muškom dominacijom i ženskom subordinacijom u većini životnih područja. Rod je kategorija kojom dijelimo ljude: uočavanjem ponašanja, načina odijevanja, izgleda, gesti, načina hoda i sličnog ljudima oko sebe pripisujemo da su „žensko“ ili „muško“. Pritom ne mislimo isključivo na njihova spolna obilježja već na sveukupnost njihova izražavanja.

Rodna disforija – trajni distress i nezadovoljstvo zbog osjećaja osobe da ne pripada svojem biološkom spolu i rodnoj ulozi koja se vezuje uz biološki spol. Kod nekih je osoba rodna disforija prisutna u tolikoj mjeri da taj distress ispunjava uvjete za formalnu dijagnozu, no ta dijagnoza ne daje dozvolu za stigmatizaciju ili za uskraćivanje građanskih i ljudskih prava.

Rodna nekonformnost ili **rodna nenormativnost** odnosi se na stupanj prema kojem se nečiji rodni identitet, uloga ili izražavanje razlikuje od društveno uvjetovanih kulturalnih normi pripisanih određenom spolu. Rodna nenormativnost nije isto što i rodna disforija.

Rodni identitet podrazumijeva osobni koncept, odnosno konstrukt našeg roda, ne neophodno ovisan o spolu s kojim se osoba rađa. Rodni identitet tiče se svakog ljudskog bića i ne znači samo binarni koncept muškog ili ženskog; ova identifikacija može biti u skladu s društveno propisanim definicijama ili ih može negirati, nadilaziti i mijenjati. Sloboda izražavanja rodnog identiteta treba uključivati rodnu neodređenost i rodnu kontradikciju, a ne samo binarnost, odnosno postojanje isključivo dva roda: ženskog i muškog.

Rodno izražavanje – način na koji osoba izražava svoj rodni identitet; uobičajeno se izražava kroz ponašanje, odijevanje, frizuru, glas, tjelesne karakteristike i dr.

Seksualna/spolna orijentacija odnosi se na emocionalnu, seksualnu i svaku drugu vrstu privlačnosti koju osoba osjeća prema drugim osobama koje mogu biti istog ili različitog spola/roda.

Najčešće se spominju **tri spolne orijentacije**: biseksualna, homoseksualna i heteroseksualna.

Biseksualne osobe osjećaju emocionalnu i/ili seksualnu privlačnost prema osobama oba spola/roda, no ne moraju ih oba spola podjednako privlačiti.

Homoseksualne osobe osjećaju privlačnost ili imaju emocionalne i seksualne odnose s osobama istog spola. Mnoge osobe imaju homoseksualna iskustva, no njihov identitet je heteroseksualan.

Heteroseksualne osobe osjećaju privlačnost prema osobama suprotnog spola ili s osobama suprotnog spola imaju emocionalne i seksualne odnose.

Budući da je seksualni identitet individualna koncepcija vlastite spolne orijentacije, postoje još brojne spolne orijentacije prema kojima se ljudi identificiraju, npr. panseksualnost, autoseksualnost, ambiseksualnost, sapioseksualnost te pomoseksualnost.

Seksualnost – skup osjećaja, ponašanja, stavova i vrijednosti koji se dovode u vezu sa seksualnom željom i identitetom, to jest postojanjem svakog ljudskog bića kao spolnog/rodnog/seksualnog. Kao integralni dio ljudskog razvoja kroz sve faze života, seksualnost uključuje fizičke, psihološke i društvene komponente.

Spol – društvena, zakonska i medicinska klasifikacija bioloških karakteristika koja na osnovi (vanjskih) spolnih organa osobe dijeli na samo dvije kategorije: muškarce i žene (dok su postojeće kategorije zapravo tri: ženski, muški i interseks). Osim društvenog spol je i individualni konstrukt. U biološkom smislu spol je obično definiran kromosomima, hormonima i reproduktivnim organima.

Spolni identitet odnosi se na vlastitu spolnu identifikaciju, koja nužno ne ovisi o spolu s kojim se osoba rađa. Spolni identitet tiče se svakog ljudskog bića i ne označava samo binarni koncept muškog ili ženskog. Nečiji spolni identitet može biti žena, muškarac, između ili pak nijedno.

Termin **trans** odnosi se i na transrodnost i na transeksualnost te uključuje osobe, identitete, ponašanje, grupe, pokret, aktivizam i dr.

Transeksualna (transpolna) osoba – Za razliku od transrodne osobe, transeksualna osoba osjeća trajni distres i nezadovoljstvo zbog osjećaja nepripadanja svojem biološkom spolu (i rodnoj ulozi koja se vezuje uz biološki spol) te ima namjeru proći kroz proces prilagodbe spola (tranziciju), uključena je u njega ili je već djelomično ili potpuno modificirala svoje tijelo da bi izrazila svoj spolni/rodni identitet i osjećaj sebe. Transeksualne osobe po spolnoj orijentaciji mogu biti heteroseksualne, lezbijke, gej ili biseksualne osobe.

FTM/F2M (eng. *female to male*) – kratica koja označava smjer modifikacije spola/roda i/ili izražavanja od ženskog k muškom. Za FTM osobu koristi se i termin *transmuškarac*.

MTF/M2F (eng. *male to female*) – kratica koja označava smjer modifikacije spola/roda i/ili izražavanja od muškog k ženskom. Za MTF osobu koristi se i termin *transžena*.

Transpolnost (transeksualnost) odnosi se na osjećaj i identitet osobe čiji spolni i rodni identitet i izražavanje nije u skladu s njezinim pripisanim (biološkim) spolom te uključuje proces (potpune ili djelomične) prilagodbe spola ili namjeru da se ona učini.

Transrodna osoba – osoba čiji rodni identitet i/ili rodno izražavanje izlazi iz okvira zadanih tradicionalnih, društveno definiranih rodnih uloga i normi vezanih uz spol. Osobni, unutarnji osjećaj roda ne mora se podudarati s biološkim određenjem našeg spola. Stoga transrodne osobe žele da im rodno izražavanje bude usklađeno s rodnim identitetom, a ne s njihovim spolom. Transrodne osobe identificiraju se kao muškarci, žene, nijedno, oboje ili nešto drugo, a da pri tome taj identitet nije u skladu s pripisanim spolom. Transrodne osobe po spolnoj orijentaciji mogu biti heteroseksualne, lezbijke, gej ili biseksualne osobe.

Transrodnost se odnosi na spolne/rodne identitete i izražavanja koji nadilaze, modificiraju ili negiraju društveno prihvatljive norme i tradicionalno uvjetovane uloge. Definicije transrodnosti (bile one društvene, kulturalne, medicinske ili neke druge) oblikuju se u skladu s (ne)prihvatljivošću određenih ponašanja i izražavanja. Termin *transrodnost* krovni je termin i podrazumijeva transeksualnost.

Tranzicija ili proces prilagodbe spola – kompleksan proces prilagođavanja spola osobe, prijelaz iz spola koji je osobi pripisan rođenjem u spol koji osjeća kao svoj. Tranzicija uključuje psihološku/psihijatrijsku procjenu, terapiju hormonima, nadgradnju ili izgradnju sekundarnih spolnih obilježja, življenje kao osoba u spolu u koji se prelazi i operativne zahvate prilagodbe spola. Ovaj proces uključuje i pravnu promjenu imena u državama u kojima je to moguće. Tranzicija ne mora uključivati sve nabrojane dijelove, već se osoba može odlučiti npr. samo za terapiju hormonima.

ISBN 978-953-59135-0-4